

PETŐFI KÖNYVTÁR.
Szerkesztik:
Endrődi Sándor és dr. Ferenczi Zoltán
III. füzet

VÁRADI ANTAL
REGÉNYES RAJZOK
PETŐFI ÉLETÉBŐL

MÜHLBECK KÁROLY RAJZAIVAL

BUDAPEST, 1908
KUNOSSY, SZILÁGYI ÉS TÁRSA
KÖNYVKIADÓVÁLLALAT KIADÁSA

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2016
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-043-3 (online)
MEK-16106

TARTALOM

Petőfi-Könyvtár

1823. január 1.

Gyermekévek.

Első ifjuság.

Bucsú a szülői háztól.

Szinész-élet, katona-élet.

Szerelem.

Petőfi barátai.

A negyvenes évek írói, művészei, szereplői.

Petőfi ellenségei.

- Kortársak följegyzéseiből, egykoru lapokból, stb. -

A „Talpra magyar!”

A harcz mezején.

(Petőfi halála napján.)

Petőfi-Könyvtár

czimmel, a Petőfi-kultusz ápolására, a lánglelkű költő életviszonyaira és költészetére vonatkozó adatok összegyűjtése, feldolgozása s részben a nemsokára készen álló Petőfi-ház anyagának ismertetése céljából új vállalatot indítunk meg, mely kéthavonkénti 8-12 ives füzetekben fog megjelenni, izléses kiállításban, illusztrálva. E füzetek később (számra 30 füzet) 15 díszes kötetben bocsátatnak a közönség rendelkezésére.

Petőfi költészete kimeríthetetlen kincsesbányánk s a vele foglalkozás mindig édes gyönyörűség. Azt hisszük, nem végzünk fölösleges munkát, midőn a szétszórt adatok csoportosításával hozzáférhetővé akarjuk tenni a rengeteg anyagghalmazt s előkészíteni próbáljuk egy még mindig hiányzó, kimerítő és hiteles Petőfi-repertorium nagy munkáját.

A füzetek egy része azonban már az ismert anyag feldolgozása lesz. Eleven, átszűrt tartalom, érdekes, vonzó olvasmány.

Az aránylag olcsó és tartalmas füzetek, melyeknek bizonyos százalékát a Petőfi-ház kapja, a következő, de megjelenésük időpontját illetőleg változást is szenvedhetők sorrendben fognak napvilágot látni:

1. **Kéry Gyula:** Friss nyomon.
2. **Baróti Lajos:** Petőfi-adomák.
3. **Váradi Antal:** Regényes rajzok Petőfi életéből.
4. **Dr. Barabás Ábel:** A Felhők.
5. **Bihari Mór:** Petőfiné Szendrey Júlia Versei és Naplói.
6. - Petőfiné Szendrey Júlia eredeti elbeszélései.
7. **Palágyi Menyhért:** Petőfi művészete.
8. **Déri Gyula:** Petőfi Zoltán és művei.
9. **Váradi Antal:** Az elzárt mennyország.
10. **Dr. Bajza József:** Petőfi István és versei.
11. **Gárdonyi Géza:** Jegyzetek Petőfiről.
12. **Dr. Ferenczi Zoltán:** Szabadság, szerelem.
13. **Péterfi Tamás:** Petőfi-regék.
14. **Dr. Somogyi Gyula:** Petőfi költészete.
15. **Gyulai Pál:** Petőfi Sándor és lírai költészetünk.
16. **Meltzl Hugó:** Petőfi tanulmányai.
17. **Farkas Emőd:** Petőfi életregénye.
18. **Kéry Gyula:** Ujabb leletek.
19. **Baróti Lajos:** Petőfi a ponyván.
- 20-22. **Többektől, névleg: Kont Ignác, Neugebauer László, Yolland Arthur, Szana Tamás, Szász Zombor és Vikár Bélától:** Petőfi a világirodalomban.
23. **Hevesi Sándor:** Petőfi lírai művészete.
24. **Endrődi Béla:** Petőfi és Arany.
25. **Dr. Ferenczi Zoltán:** Petőfi születésének és eltűnésének irodalma.
26. **Váradi Antal:** Apróságok Petőfi életéből.
27. **Egressy Ákos:** Visszaemlékezések.
28. **Endrődi Sándor:** Petőfi a magyar költők világításában.
29. **Szomaházy István:** Petőfi, mint bohém.
30. **Herczeg Ferencz:** A Petőfi-ház.

Budapest, 1907. december hó 31-én.

**Endrődi Sándor, dr. Ferenczi Zoltán,
a Petőfi-Könyvtár szerkesztői.**

1823. január 1.

Csikorgó hideg idő van. Magas hó födi Kiskörös utcáit, melynek vakítóan csillogó szemecskéit fel-felcsapja az éjjeli szél, hogy halomra hordja itt, félrekotorja másutt. A kis sárvályog, nádfödeles házak teteje szinte roskadozik a vakítóan fényes teher alatt. A hó derengő világossága mintha fehér köddel vonná be a kis mezőváros utcáit, amelyeken, daczára az éjféli órának, van egy kis élénkség.

Majdnem minden ablakból dereng ki egy kis világosság. A templom-közön - a luteránus és a pápista templom közti sikátoron - egy kis háznak két ablaka világos. Több nincs is az utca felé. Deszkapalánk a folytatása. Hosszában áll a ház e kis telken, a Markovinyi borbély háza, melyet Petrovics István gazda bérelt ki. Egyik-másik házból még énekszó is hallatszik ki.

Nem csoda. Szilveszter éjszakája van. Temetik az ó-esztendőt s várják az ujnak a megszületését.

A templom-közi kis kétablakos házban nem énekelnek. Petrovicsné, Hrúz Mária, csak az imént volt odaát a szomszédban, Dinga Sámuelné asszonynál, ahová áldott állapota daczára is átment a nagy havon, egy kis szilveszter-esti beszélgetésre. Elmondták egymásnak a nap sorját-baját, megemlékeztek a lefolyt esztendő sok bánatáról, kevés örömről, s mialatt a két asszony gazdaságról, jövőről, terveiről beszélgetett, a kakukos óra mutatója ugyancsak iparkodott a tizenkettős felé.

- De már megyek is, lelkem Dingáné, mert nehezen csoszogok haza!

- De hiszen szemközt lakik, lelkem; igaz, hogy nagy a hó, de majd elkisérem én, - mondja Dingáné.

- Bizony kísérjen el, mert nem jól vagyok.

S amint a mécses odavilágít a Petrovicsné ábrázatára, halotthalavány az és szemei csukódnak lefelé.

- Jézusom, csak siessünk! - mond Dingáné és karon kapva a sáppadozó szomszédasszonyt, nagy nehezen átczipeli a Markovinyi-házba.

Amint benyitnak a kapun, a kis udvarra, melyre három ablak néz, szemközt jön Petrovics.

- Már éppen utánnad indultam, asszony, mert késő az idő.

- No hát szaladjon szomszéd uram Leska Istvánné tiszteletes asszonyhoz, az ért némiképpen a gyógyításhoz, rajtam is segített, az Isten áldja meg, én addig lefektetem ezt az asszonyt. Rosszul van szegény.

Azzal fölsegítette a konyhaajtóig, melyen át barátságos kis tűzhely elé értek. Még pislogott rajta a parázs.

A konyhából két kis szobácska nyilott. Udvar felé az egyik, az utcára a másik. Az utcaiba mentek, ahol a tornyos nyoszolya már ugysis magasra vetve várta az asszonyt.

A gazda pedig báránybőr süvegét jól a szemébe huzva baktatott a paplak felé, melynek asszonya, a szegények istája, éjnek-éjszakáján sietett a szenvedőkhöz s Szilveszter ide, Szilveszter oda, mikor hallotta és megértette a lihegő Petrovicstől, hogy a felesége válságos állapotban van, összekapkodta a herbateáit, csöppjeit, felhuzta a botosokat és sietett Petrovics után, a csikorgó hóban, hideg éjszakában, a templom-köz felé, Petrovicsékhoz.

Otthon már válságosra fordult az állapot. Nagyon rosszul volt szegény asszony, különben is gyenge, az élet fáradtságaitól megviselt. Kora ifjúságától kezdve a más keze-lába, bácsijánál, Hrúz György aszódi tanitónál volt félig kegyelemből tartott rokon, félig cseléd. Ez Maglódra költöztén át, a házához vette Máriát, amíg öreg korára el nem kellett hagynia a hivatalát. Akkor elszegődött a maglódi luteránus paphoz, Martiny Mihályhoz. Később mosóné lett az aszódi Podmaniczky-házban. Petrovics székhalló legény volt a mészárszékekben, ahol majdnem naponta találkoztak. Így kérte meg aztán a fiatal mészároslegény, már akkor székbérlő, a lány kezét, aki hozzá is ment.

Szabadszálláson volt az esküvő 1818 szeptember tizenötödikén. Huszonhét esztendő volt Petrovics, széles vállu, jól megtermett legény, de csak test-arányaiban, nem természetben, mert Petőfi azt írja a kis Kunokhoz, hogy „emlékeztek még arra az alacsony, köpczös mészárosra, ki egykor a félegyházi, szabadszállási és szentmiklósi mészárszékeket árendálta. Az az én apám.”

Petrovics gazda kint ült a konyhában, ahová kihallatszott egy-egy fájdalmas jajszó, meg a tiszteletesné vigasztaló szava. Petrovics nézett, nézett a pislákoló tűzbe, elvonult a hunyó szikrákkal lelki szemei előtt egész eddigi élete, a régi pozsonyi keletű Petrovics-familia emléke, melynek czimere - I. Lipót császár adománya Laxenburgból, 1667-ből - hármaz zöld halmon, kék mezőben egy pánczélos kar, mely könyökben hajlik és kivont kardot tart. Aranyleveles korona van fölötte, meg heraldikus sisak... az egész czimer kék arany, meg vörös ezüst színekkel tarka...

Az ő czimere pediglen két ökörszarv meg tagló. Ugy eltakarja az armálist, hogy annak még a csücske se látszik ki alóla.

A család ősei, Petrovics Márton és János a tizenhetedik században éltek s kapták a czimert, Pozsony vármegyében. Az armálist is Vágújhelyen hirdették ki 1668 márczius 30-ikán. A család egyik ága a tizennyolczadik század közepén Nyitrába szakadt, 1770 körül pedig Petrovics Tamás és János, Podmaniczky Sándor aszódi birtokos hívására Aszódra költözött. Petrovics Tamás fia, még pedig ötödik fia, István, aki Kartalon született. Ez a mi költőnk édesapja.

Végiggondolja a maga szerény, munkás ifjúságát, keserves vesződéseit, költözéseit. Házassága első öt esztendejét, amelyben eddig fiut hasztalan remélt. Felesége, ez az áldott jó természetű, dolgos asszony, gazdag, szénfekete hajával, hosszúkás, beesett, sápadt arczával, sovány természetével, most élet és halál között vívódik... Ő pedig a pislogó parázsba bámulva elmerülten hallgatja az éjszakai szél sirását, amint fujja a havat egyik háztetőről a másikra.

Fejét kiverte a verejték. Kint olyan keservesen sirt a szél... odabent is csöndes sirás hallatszott, hát csak Petrovics Istvánnak a szeméből is kicsordult egy keserű könny.

...Éjfél ütött odakint, először a luteránus torony órája, aztán a katolikus templomé! Petrovics olvasta az ütéseket... A legvégsőnél föltekintett a barna gerendára, mintha azon túl keresne valakit vagy valamit, összekulcsolta munkától kerges két kezét és felfohászkodott:

- Én uram, én Istenem! talán már elég a csapásból... Mutasd a te kegyelmes ábrázatodat ebben az esztendőben!

A tűzhely parazsa egyet villant, láng csapott fel, mintha felelet volna a fohászkodásra. A felső konyhaajtó kinyílott - egy erős szélroham kitépte - s a szemközti égen, remegő csillagok között megindult egy fényes, szikrázó, aranyos csillag, mintha most hajították volna az égből s sziporkázó, aranyesős futással végig izezte a téli eget s ott, a Petrovics István kis háza fölött robbant szét, gyémánt-esőt hullajtva alá az azurkék levegőbe!

Ebben a pillanatban gyereksírás hangzott a kis utcza szobából. A tiszteletesné örömteljes képpel nyitotta be az ajtót.

- Petrovics uram! Petrovics uram! fia született!

- Fiam!? - kiáltott könnyes szemét megtörölve a mészáros, - fiam?! A jó Isten küldte! Csillagot is küldött vele! Áldást is küld vele! Dicsértessék az ő neve, mert övé az ország, a hatalom és a dicsőség, mindörökké ámen!

Azzal berohant s a pihegő kis lelket - 1823 január 1-seje első perczeinek szülöttét - karjaiba kapva odatartotta sápadtan mosolygó szegény felesége elé:

- Sándor lesz a neve... Sándor!

Gyermekévek.

„Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
Lovagolok fűzfasipot fujva...”

Petőfi.

Hét hosszú szekér van megrakva almáriummal, ágyfával, asztallal, székkal, ruhaneművel és a jó Isten tudja még mi mindennel. Amit a jó Mari asszony, Petőfi Sándor édesanyja kinnal, fáradsággal összecsomagolt, szekérre rakatott, hogy Félegyházára szállíttassa, azt viteti maga Félegyháza városa, érte küldvén hét szekereket, amelyek hosszú nyikorgás után ott állottak meg a Bánhidy Gáspár háza előtt, melyet Petrovicsék kibéreltek. Ez a Bánhidy-ház a római katolikus templom mögött feküdt, nagyon alacsony, nádfödeles házikó vala, ma már csak egy része van meg, az elejét kiépítették kőháznak. A tér, melyen fekszik, Petőfi-tér nevet visel s a ház térre néző homlokzatán szürke márvány emléktábla díszeskedik ezzel a fölirással: „Itt élte gyermekéveit Petőfi Sándor”.

Ennek az emléktáblának története van. 1860-ban, mikor az ötvenes évek sötét boruja után egy kicsit kezdtünk föllélegezni, Reményi Ede, a világot járt hegedűművész Félegyházán járt hangversenyezni.

November 18-ikán volt a hangverseny és Reményi, aki rajongó tisztelője volt költőnknek - hiszen a Petőfi-szobor költségeinek nagy részét is ő hegedülte össze - a lakomán, mely hangversenyét követte s melyben felköszöntő felköszöntőt ért művész-hazánkfia tiszteletére, fölkel s egy tószóban azt indítványozta, hogy a Petőfi gyermekéveinek tanyáját, a Bánhidy, akkor már Szabó-féle házat jelöljék meg emléktáblával. Ő maga kezdte meg a gyűjtést s rövid időn száztíz forint gyűlt egybe, amelyen Gerenday Györgynél meg is rendelték az emléktáblát. 1867 október 13-án leplezték le ezt az emléktáblát azon a téren, amely ugyancsak Reményi indítványára, Petőfi-tér nevet kapott.

Huszonkét hónapos volt Petőfi Sándor, mikor Félegyházára került. „Nyurga, barnás, vézna gyerekek” írják le a „Sándor gyereket” s följegyzik róla, hogy a ház előtt szeretett a pajtásaival a homokban játszani és sokszor rohant el vesszőparipáján pajtásaival a téren át. Mintha általhangzanék az évek kódén:

„Gyi lovam... gyi betyár...
Cserebogár, sárga cserebogár...”

És visszasír a nóta, a „Szülőföldemen” utolsó strófája, melyet Petőfi 1848-ban Félegyházán írt s amely bucsuüdvözlete a gyermekkori évek kedves tanujához, amelyben régi, édes emlékek újra éledtek.

Megkondul az esteli harangszó,
Kifáradt már a lovas és a ló
Haza megyek... ölébe vesz dajkám,
Az altató nóta hangzik ajkán
Hallgatom s félálomban vagyok már.
„Cserebogár, sárga cserebogár...”

Ott van a téren a Szent János kutja, ahová vesszőparipáján ellovagoltatott - hja „lovam inni kíván!” - meg vissza, fűzfasipot fujva, amelyet az öreg Fazekas bácsi fabrikált neki, meg a maga unokájának, Gergelynek.

Igy teltek a gyermekkor szép napjai Félegyházán. Nagy néha kimentek a fiuk vagy az öreggel, vagy egy legénnyel a vásárba, néha tovább is, ki a tanyákra, szállásokra, ahol a végtelen róna először ölekezett össze a gyermeklélekkel, hogy sohase bocsássák el többé egymást, együvé forrva maradtak egy egész életre - Petőfi lelke, meg a róna.

Akaratos egy fiu volt a Sándor. Nem egykönnyen volt kapacztálható, sőt ugyancsak falra hányt borsó volt a jó tanács nála. Makacs volt és sokszor engedetlen. De Petrovics gazdát sem olyan fában ringatták, amely tulságosan puha. Egy-egy odavetett komor vagy zordon szóra Sándor megjuhászodott és hamar letörtek a szarvai. Egy az öreg Petrovics mészárszékében alkalmazva volt legény, Töri József beszéli 1827-ből, hogy „a kis Sándor apja nevenapján köszöntő-verset mondott s midőn elvégezte, apja szemeiben könnyek csillogtak. Nem bánta aztán a gyerek beszélgetéseit.” Mindez adatokat Pásztor Ferencz mondja el Petőfi gyermek-kori lakhelyéről.

Ez a gyermekkori lakhely, amilyen egyszerű volt, olyannyira kedves lett a mi költőnknek. A virágzó akácok a homok szélén, a törpe-füzek odakinnt a mezőn, a távol fehérülő szikes s a hajló aszu-fü nyári alkonyatkor, a piruló hajnal tündérvilága a végtelen rónán, a fényes, fülledt napsugárban rengő délibáb, a kolompoló gulya s „pattogása hangos ostoroknak” megmaradt a fejlődő lélek mélyén kitörölhetetlenül. Azok a kis nádfedelű házak, a deszka-palánkok, a juhnyáj, meg a gémes kutak vele mennek majdan világgá s övezzék bár a Kárpátok bércei vagy Erdély őserdeje, lelke visszavágyik a rónára, a Kiskunságba, amely olyan neki, mint egy nyitott levél s vannak belé írva szép, nagy gondolatok...

Orlay Petrich Soma, aki annyi jó és rossz napot töltött el Petőfivel, azt írja gyermekkoráról emlékezvén, hogy meglehetősen élénk, pajkos gyerek volt és egy kicsit engedetlen, ami az apát sokszor kemény bánásmódra kényszerítette.

A költő kedves barátja és lakótársa Orlay még egy kis epizódot beszél el, mely a bordalok későbbi költőjét sejteti a fiuban. Négy esztendő volt a Sándor gyerek, mikor egy Salkovics nevű ismerősük Petrovicsékhoz vitte a fiát mészárosinasnak. Salkovics ott maradt ebéden és Sándor volt a szomszédja. Ebéd alatt a Salkovics tele poharát olyan ügyesen csusztatta a magáé mellé s öntötte át a bort a saját poharába, hogy Salkovics alig vette észre. Végre mégis rájött a dologra, látván a bornak indokolatlan fogyását, de amint kaczagva elmondja az esetet, az öreg Petrovics csaknem megverte a Sándor gyereket, aki alaposan becsipett a szomszéd borospoharából. Ezen aztán nagyot nevettek s a kaczagásba fuladt az apai harag.

Mari asszony pedig arról panaszkodott Orlaynak, hogy Sándor fia olyan furcsa izlésű. Nem tesz cukrot a kávéjába, hanem keserűen iszsa. Azt jövendölte róla, hogy az élete éppen olyan keserű lesz, mint a kávéja.

Hat esztendő korában pedig Varga Benedekéknél lévén névestén, a nagy társaságban Sándor elaludt. A katolikus papok korábban távoztak s a Sándor gyerek arra ébredt föl, hogy nagy zajjal kísérik ki és bucsuztatják a papokat. Amint a szülők visszajöttek, a kis Sándor azt mondja: „Elmentek a papok? Ezek a papok! mindenkinek asszonyt adnak, magoknak egyet sem hagynak!” Varga Benedek a házi gazda az erre támadt általános derűtségben azt mondta Petrovicsnak: „Barátom! ezt a fiut tanítsd, ebből tudós ember lesz!”

Igy jegyezte ezt föl Behm Mari tanítónő, aki Varga Erzsébettől, a Benedek leányától hallotta.

Félegyházán járt először iskolába. Még áll az iskolaház, amelyben első tanuló óráit töltötte. Sallay Lajos volt az első tanítója.

A szülők 1830-ban Félegyházáról Szabadszállásra költöztek. Ott született 1827 augusztus 18-án Petőfi öccse, István. Sándor a költözéskor Kecskeméten tanult, onnét Szabadszállásra hozta az apja, hogy ott tanuljon tovább. Ujlaky István volt itt a tanítója, aki ezeket jegyezte föl Petőfi

iskolás koráról: „Iskolámba a gyermeket befogadtam s mivel korához képest mélyebb tudományra volt fogva, én ötlet tanítványaim legkisebb osztályába soroztam, hol többen voltak nála jelesbek. A gyermek szelid magaviseletű, de kissé nyakas, önfejű, minden nagyobb vétség nélkül magába vonuló, közlekedni egy tanulótársával sem szerető volt. Mikor a játék idején a többiek játszottak, ő magát az iskola egyik kőlábához vonva, minden vágy nélkül nézte társai vigságát és felszólításomra: „eredj, Sándor, játszszál te is!” „nem szeretek”-kel válaszolt.” Így van ez idézve Ferenczi Zoltán kitűnő Petőfi életrajzában is, amelyből minden adatot idézünk, „Bár tanuló nem volt a legjobb” - mondja tovább Ujlaky - „erkölce sohasem adott okot keményebb feddésre.”

Sárszentlőrincen, Tolnamegyében is járt iskolába Petőfi. Ott Hittig János jegyzőnél volt el-látáson. Itt barátkozott meg Sárkány Sámuellel és Sass Istvánnal, aki Petőfi gyermekkoráról irt emlékezésében elmondja ismerkedésük és barátságuk történetét. Lehr András volt itt a tanítójuk.

A szünidei diák-játékokban itt már tevékenyebb részt vesz, ügyes, hajlékony, jó futó, ugró. Szeret a nagyobbakkal barátkozni s merészen vállalkozik mindenre, kivált, ha kételkednek annak kivitelében, amire vállalkozik. Ferenczi a következőket beszéli el róla: „Egy alkalom-mal, tavasz felé, a jég már lágyulóban volt s a nagyobb tanulók „csicsonkázni” akarván, hosszabb jégpálya keresésére indultak a falu alsó végén elfolyó érre. Petőfi is velük ment több kisebb tanulóval; de közülök csak annak engedték meg, hogy tovább is velük tartson, ha átugorja az ért, mely sokkal szélesebb vala, hogysen meg birták volna tenni. Sándor azonban nem tágitott, hátrált, nekifutott s a közepén tul ugrott ugyan, de a jég beszakadván alatta, térden felül vizesen jutott a tulsó partra; ám azért konokul ott maradt, estig hordta a vizes ruhát.” Orlay pedig pápai tanuló korából mond el egy hasonló esetet, amely vakmerő vállalkozásaira vet éles világot: (l. Ferenczi Petőfi Életr. L. 53.) „1832-ben július 8-ikán teljes nap-fogyatkozás volt. Fél hét és fél kilencz óra közt, midőn a tanulók mindnyájan a város végére mentek ki, hogy teljes pompájában láthassák a tüneményt, amint a nap tányérja fogyni kezdett, Petőfi föltette magában, hogy teljes elfogytáig le nem veszi róla a szemét s csak-ugyan, Orlay intése daczára állandóan rászögezte a szemét. De mikor az első sugár kilövelt, elvakulva csapta szemére kezét s egész hazáig karon kellett hazavezetnie őt Orlaynak. Szemei csak napok mulva szüntek meg káprázni s a ballal sohasem látott többé egész tisztán.”

...A fiatal sas a napba nézett, büszkén, kihívón... Az ég sugaras királya elkápráztatta vakmerő szemeit, de lelkében ott maradt a nap képe, az a csudálatos sugárforrás, mely egy nemzetre öntötte onnét beszívott aranyát s egy egész világ poézisét világította be!

Első ifjúság.

A szenvedések iskolája Petőfi életében már nagyon korán kezdődött. Gyermekkorra is tele van szenvedéssel, melyet kevés, múlt boldogság egy-egy sugara édesít meg. Már nyolcz esztendő korában Szentlőrinczre vitte az édesapja, hogy ott az evangélikus algimnáziumba járjon. Ekkor már három esztendő óta kellett a szülői háztól távol iskoláznia. Hiszen 1828-ban május havában már Kecskemétre vitte apja, az evangélikus népiskolába, s ugyanoda járt 1829 és 30-ban is. Ebben az esztendőben az öreg Petrovics házanépével együtt, hat évi Félegyházán való lakás után, Szabadszállásra költözött. Sándoron kívül már ekkor István is a világon volt (ki 1825-ben született, s Csákon halt meg, 1880-ban, április huszadikán, mint Geiszt Gáspár gazdatisztje). A Sándor gyereket többet taníttatták, míg István kezdetben az apja mesterségét választotta. Ez időtáiban - értem, a Szabadszállásra költözés idejét - Petrovics mester egy kicsit megvagyonosodott, s

„Háza, földje, pénze, mindene volt.”

mint Petőfi írja. Mindezt Félegyházán szerezte. 1831 elején haza is vitte Sándort Szabadszállásra, s minthogy Szentlőrinczen, - Ujlaky református rektor - olyan algimnázium-félet vezetett, ebbe iratta be Petrovics uram a gyereket, akinek élénk szelleme, gyors felfogása, minden ismerőse körében azt a hitet keltette, hogy nagy dolgokra termett.

A szentlőrinczi evangélikus algimnáziumban két esztendőt töltött Sándor, mint donatista-diák, s Lehr András nevű tanára nagyon szerette, s valóságos passzióval tanította latin nyelvre és szépírássra. A latin nyelvben mindig elég erős volt Sándor, gyönyörű, gyöngyszemekhez hasonló folyékony írásának alap-elemeit pedig egyenesen a Lehr tanítása vetette meg. A Petőfi kézírását száz közül első pillantásra megismerem, annyira karakterisztikus, olyan kiváló.

Szálláson, kosztón a község legjobb családjainál volt a gyerek, s ideje jól telt, tanult, eljárt a mezőre, elbolyongott a messzeségbe, néha részt vett a pajtásai, de kivált a nagyobbak játékaiban is, s apja, hogy a német nyelvben is tegyen valamelyes előhaladást, innen Pestre vitte német szóra, melyet az evangélikus gimnáziumban, ahol a második donatista osztályt járta, meg is tanult.

Általános osztályzata azonban csak elsőrendű lett, ezért 1835-ben apja a piaristáknál próbált szerencsét vele, talán szigorubban fogják a fiút, de ott is csak elsőrendű bizonyítványt tudott elérni 1835 nyarán. Egyrészt nagyon túl voltak a klasszisok zsufolva, másrészt már ekkor megismerte a színházat, s azon járt az esze. Németül azonban, mint említettem, eléggé megtanult.

Petrovics mester már nagyon csóválta a fejét ezen a hanyatláson, mely Kecskemét óta a fiú tanulásában mutatkozott, már-már abba akarta hagyni az iskoláztatását, de még beadta az evangélikus algimnáziumba Aszódra, a második grammatikai osztályba. Itt már most kevesebben voltak, mint a piaristák pesti gimnáziumában, s az ifjú Petrovics ki is tüntette magát, úgy rendes viseletével, mint tanulásával. A következő két esztendőben, még fokozottabb mértékben ment a tanulás; nagyon szerette a latin verselést, a szintaksziszt, s a latin versformákban kedvvel próbált verselgetni. Nagyon szerette Horatiust, habár az az ő költői lelkével olyan kevésbé rokon, s kis könyvtárat szerzett magának, melynek pár könyvét át meg átolvasta. Ugyszólván betéve tudta a javát.

Azonban megjelent a kis paradicsom kigyója, egy kóbor szintársulat képében, s az ifjú Petrovics gyerek-eszét el is csavarta a festett világ, bejárogatott néha napján a kezdetleges előadások nyomorúságos csarnokába, s annyira megkedvelte az élet e külső csillogását, hogy fel akart csapni színésznek.

Tanárai azonban nyomára jöttek a hirtelen ébredt szenvedélynek, s tudatták atyjával a dolgok állását. Petrovics mester aztán amúgy mészáros módra vetett véget a korai ábrándoknak. Jól elverte a fiát, s azzal, bár csak egyelőre, a szép ábránd szertefoszlott.

Pedig amit az ifjú lélek magába szivott, azt nem olyan könnyen lehetett onnan kiverni. Évtizedekig élt benne az ifjú ábránd, a festett világ szeretete, s mint hirneves költő, annyi keserű csalódás, betegség, nyomorúság után, melyet a színészetnél s a színészetért kellett szenvednie, megint csak visszatér a világot jelentő, de annyira szálkás deszkákra, hogy még a férfikor józan esze sem tudja egészen kigyógyítani belőle.

Első gyerek-szerelme is ekkor ébred... Egy gyerekleányka tetszett meg a gyerek-ifjunak, aki versbe öntötte érzelmeit, s megszületett az első szerelmes vers, amely kétségkívül nem volt remeke a Petőfi poézisének, de melyet kegyelettel őriznénk, ha megvolna, mint a hogy kegyelettel olvassuk ez időtájt Aszódon irt diák-bucsuversét, melynek az a címe:

„Bucsúzás 1838-ik évben”

Ez a költemény, mely évzáró ünnepélyre készült, s melyben tanulótársai nevében tanárától vesz bucsút, egyike költészete első zsenyéinek. A vers heksameterekben van írva, nem közönséges ügyességgel a klasszikus formában, melynek ugyan később is tanujelét adta, de hogy ebben a korban milyen könnyűséggel bánt a nehéz klasszikus versformával, bizonyítja csak ez egynéhány sor is, amelyet a „Bucsúból” ide iktatok:

„Immár kész koszorunk, melyért tíz hónapig izzadt
Arczczal, gyenge eszünknek gyűjtve díszét, fonogattunk
A zöld Pindus alatt, a nyájas Múzsasereg közt.
Ennyit nagy tudományú atyánk, volt gyűjteni képes
Elménk és iparunk... Noha édes a múzsai körben
Tölteni időt, noha Pallas kertjében gyönyörűebb
Illatozású virágok kelnek, mint a vadonynak
Pusztá helyén, fárasztóbb mégis a pindusi ösvény.
Vonzóbb drága szülénk s kedves rokonink köre, mintsem
Hogy kis időre szívünk azt kész nem volna kerülni...”

Ime, a kis diák, mennyire ura már a pattogó heksameternek.

Egyszóval: daczára a komédiások-megzavarta kebelnyugalomnak, az apai verésnek, az ifjui ábrándnak és az első szerelmi költeménynek, Petrovics Sándor mégis *első eminens* lett az aszódi gimnáziumban. Lám, a verset is, melyet bucsúzóra máskor Koren tanár szokott írni, ő reá bízták, s nem vallottak vele szégyent...

Igaz, hogy szivesebben ment volna a szellős komédiás-ponyvasátor alá, vagy örömeztőbb sétált volna az ifjui ideál kertjének a sövénye hosszában, de hát, nem csupa rózsákból van az élet összetéve... Őreá, szegényre nézve, pedig ezután már kezdődtek a tövises napok...

Bucsú a szülői háztól.

„Mint ölelt át reszkető karával,
Mint marasztott esdeklő szavával.
Ó, ha akkor látok a világba -
Nem marasztott volna tán hiába...”

Egy könyomásu képem volt fiatal koromban, amely tanuló-asztalom fölé volt akasztva. Petőfi bucsúját ábrázolta a szülei háztól. Ott állt a füzes mellett a kis kunyhó, ajtajában egy siró öregasszony, aki könnyes szemeit a kendőjébe rejt, míg az előtérben magyar ruhában, kis görcsös botjával, batyujával induló Petőfi bucsút int visszafelé, mintha azt mondaná: Isten veled, boldog ifjukur, apám, anyám, nyugalom, békességem... Megyek a harczba, küzdelembe, vándorlásba, nyomorba... nem von engem vissza semmi, mert nekem nem kell béke, nyugalom, de üz tüzes erővel egy nagy hivatás, nekem küzdés kell és harcz, süvöltő ellenségek és hétfejű hydra, amelyet meg fogok fékezni, mint Arion a lant erejével a szörnyetegeket!

„Hat esztendeig voltam istentül, embertül elhagyott földönfutó... hat esztendeig volt két sötét árnyékom, a nyomor és a lelki fájdalom... és mikor? Ifjuságom kezdetén, az élet legszebb szakában, mely csupán az örömöknek van teremtve, tizenhatodik esztendőmtől a huszonkettedikig.”

Ezt írja uti leveleiben s ennek minden szava fájó, szívtépő valóság!...

Apjától Selmezen keserű hangú levelet kapott, melyben a haragra gerjedt Petrovics azt írja fiának, hogy „hanyagsága, rendetlensége, korhelysége és kicsapongásai miatt érdemtelenné teszi magát arra, hogy róla többé, mint fiáról gondoskodják, hanem egészen sorsára bizza.”

Összeszedte sátorfáját és elhagyta Selmezet.

A bucsú-éjszakát máshol írom le. Most elkisérem utján a mi szomorú vándorunkat...

A szabad természet szent ölén teli tüdővel szivja a balzsamos levegőt... Könnyű neki a kis vászontarisznya. Könnyű szívvel mond bucsút a bérczeknek.

- Mit nekem, te zordon Kárpátoknak
Fenyvesekkel vadregényes tája?...

Tovább! le, a róna felé... Uton-utfélen bólingat az ezernyi száraz, lombtalan bokor, a hideg hajnal levegőjében „reszket a bokor, mert madárka szállott rá...” s a borzongó ifju vándor nem érzi a hideget, mert belül a vándorló kedv, a szabadság tüze melegíti!

A piruló keleten kicsattannak az első sugarak... „Indulóban vagyok én is - s nem megyek magamban. Holddal esti csillag - velem égő szerelem van...”

A rögs országut mentén ráér gondolkodni. „A halál két neme áll előttem, nem tudom, melyiké leszek; nem tudom, pedig szeretném tudni: Éhen, vagy szomjan halok-e meg?” Dehát megvigasztalódik, mert nem egyedül utazik, van egy kísérő társa, barátja. „Ez egy barátom a költészet. Ő volt mindenkor énvelem, verseltem én minden bajom közt - a színpadon s az őrhelyen.”

És elgondolkozva a mulandóságról és a halhatatlanságról... „Leend-e haszna verseimnek? Tulélik-e majd apjokat? Ragyognak-e holdként fölöttem, ha sirom éje befogad?”

Elfárad... De nem fárad a röpülő gondolat... „Felröpülök ekkor gondolatban, túl a földön, felhők közelébe, s mosolyogva néz rám a Dunától a Tiszáig nyuló róna képe.”

Száll le a hegyekről a szabad vidékre. „Nincsen itten rabság, nincsen itten urkény, mely parancsolatját, menydörögve adja, csak az égháborúnak zeng koronként Istentiszteletre buzdító szózatja.”

„Távozni... a gondolat úgy fáj... Pajtásaim! értetek a bű; elhagyni fiuk titeket - Ez fáj nekem, ez szomorít el - ez ver kebelembe sebet...”

De megint kárpótolja a szent természet, amelyben „megannyi páholy mindenik bokor, amelyben ülnek ifju ibolyák, miként figyelmes hölgyek, hallgatván a primadonna csattogó dalát. És minden hallgat és minden figyel és minden a legforróbb érzélem, a kösziklák, e vén kritikusok maradnak csak kopáran, hidegen.”

A tavasz és az ő fülemiléje azonban csak a költő fantáziájában élnek, mert a februári szél tépdesi a tar galyakat... Valaki felkötötte tán magát, az hozta ezt a rut időt... Összébb huzza vékony ruhácskáját s elkeseredésében megkérdezi a végtelent, hogy „mért vagyok én még a világon, ha már átéltem minden szenvedést? Végeztem pályám,... mert hiszen az ember, hogy szenvedjen, csak azért született... Mért vagyok én még a világon? Mig már láttam mindent, mi látható van itt, láttam a jónak örökös bukását s a rossznak örök diadalmait...”

Ne higgyétek, hogy ekkor, ezen az úton irta, vagy költötte ezeket a lángoló sorokat... Korántsem... De amint az ébredő tavasz első mosolyában benne van a virágos mezők és illatos kertek minden csirája, úgy az ő ébredő lelke magával hordozta égi burkában mindazon eszmék s nagy gondolatok csiráit, melyek később dalos lelkében fakadtak s mikor lantra kerültek, a visszaemlékezés adott azoknak szárnyat, melylyel kiröpültek a világhír útjára, a nemzetek szívébe, az örökkévalóság felé!

Ez a nagy sziv, melyet a fehéregyházai mezőn a kozák dárda vert át, milliókért érezett... „Kivágom én keblemből szivemet, ott úgy sem okoz mást, csak gyötrelmeket, kivágom és a földbe ültetem. Talán kikel babérfa képében, koszoruja lesz a bajnokoknak, kik a szabadságért harcolnak.”

Sötét gondolatai a beboruló éggel versenyeznek. „Fejemben éj van, éjek éjjele s ez éj kisértetekkel van telve. Agyamban egymást szülik a gondolatok s egymást tépik szét, mint vadállatok. Lázzal verő szivemnek vére forr, mint boszorkány üstjében a bűvös víz, gyúlt képzeletem, mint meteor fut át a világon és magával visz... Laktársam a kétségbeesés, szomszédom a megőrülés...”

Egész eddigi rövid, szenvedésteljes életének a képe elvonul előtte a szitáló havas esőben. Örömtelen, komor, szomorú s a költő-ajkon megfogaz az átok... „Legyen átok a földön, hol ama fa termett, amelyből énnekem bölcső készítették; legyen átkozott a kéz, mely e fát ülteté és átkozott az eső és a napsugár, mely e fát fölnevelte.”

„De áldás legyen a földön, hol ama fa termett, melyből nekem majd koporsó készül; áldott legyen a kéz, mely e fát ülteté, áldott az eső s a napsugár, mely e fát felnövelte.”

De az a fa nem termett sehol s az a kéz nem született soha. Az ő koporsója egy ország és fejfáját milliók keze emelte s ha Heine szerint a bérz legmagasabb fenyőjét a Vezuv torkába mártanók, tüzes hegyével nem irhatnók nevét a magyar égre fényesebben, mint ahogy ő azt dalaival oda följegyezte.

Elmegy vándorutján az utszéli kereszt mellett. Elgondolkozik a maga keresztjén s mindazonokon a keresztteken, amelyek a földön csilognak vagy sötétednek... „Kereszt jutalma a fáradságoknak, mindenfelé keresztet osztogatnak. Aranykeresztet tüznek a fejedelmek jobbagyaik mellé... a földmivesnek oszt a természet buzakeresztet... Fakereszt illet, megváltók, titeket!”

S mikor a prencsi csárdában a korcsmáros kegyelméből álmra hajthatja a fejét, még álmainak a himporát is költészete adja. „Az álom a természetnek legszebb adománya. Megnyílik akkor vágyainak tartománya, mit nem lelünk meg ébren a világon. Álmában a szegény nem fázik és nem éhezik, bibor ruhába öltözik s jár szép szobák lágy szőnyegén. Álmában a király nem büntet, nem kegyelmez, nem bírál, nyugalmat élvez. Álmában az ifju elmegy kedveséhez, kiért epeszti tiltott szerelem s ott olvad égő kebelén. Álmamban én rabnemzetek bilincsét tördelem!”

Ez méltó álma a költőnek, akinek szabadság és szerelem kell. Szerelmemért föláldozom az életet, Szabadságért föláldozom szerelmemet! S erről a pár, világot jelentő sorról Meltzl hét cikket irt külföldi lapokba. Méltán. Nálunk talán százezren olvassák és nem fogják fel e költői hitvallás világraszóló jelentőségeit.

...A legenda beszéli - s a legendáknak szabad glóriával övezni a martirokat - hogy az utszéli csárdába betegen érő költőt a kályhasutba küldte a mogorva csárdás, mikor Debreczenből Pestre gyalogolt. Sulyos baja ölte beteg testét, amikor a betérő betyárok nótára gyújtottak s a nóta - a „Virágnak megtiltani nem lehet...”

És a beteg költő szive feldobogott, az ereje újra visszatért, vándorutjára újra aczélozta fáradt izmait, hiszen az ő költészete elhatott már a nép szívéig! Ő betöltötte hivatását s most uj, nagy küldetésre indul. A szabadság nagy napja felé!

...És azért a messze távolban fölmerül a távoli rónán a szülei ház édes képe s az a siró asszony, aki kezeit tördeli, kendőjébe temeti könnyes arcját, mert hiszen a költő érzi és tudja, hogy a nagy világon

„Nekem van a legszeretőbb anyám!”

Szinész-élet, katona-élet.

Ki, a világba!

De mivel? Egy megveszekedett garasa sem volt s mikor azt kérdezte tőle Szeberényi, hogy honnét szerez utiköltséget, nevetve azt mondta, hogy a pápista paphoz megy, azzal elhiteti, hogy kitérés szándéka van s megyen Vácra a püspökhöz, katolizálni, mire az majd ad neki utiköltséget. És a katolikus plébános csakugyan adott neki egy tallért, de azon cukor-süteményt vett, meg likőrt s azt elfogyasztották bucsuvacsorán.

Ellenben eladogatta mindenét, amije volt. Az ágyneműjét, a könyveit, ruháit s az volt az utiköltség. Apja megírta neki, hogy „hanyagsága, rendetlensége, korhelysége és kicsapongásai miatt érdemtelenné tette magát arra, hogy róla többé, mint fiáról gondoskodják, tehát egészen sorsára bizza.”

Február közepén volt, mikor egy álmatlan éjszakán, sápadtan, leveleit elégetve, nagy benső küzdelem után egy kis vászontarisznyába csomagolta a holmiját, elbucsuzott Szeberényitől s hajnali ködben, csikorgó hidegben, megindult Pest felé.

Szeberényi a vándor-ut első epizódját Petőfi elbeszélése nyomán így írja meg: „Még aznap meghált a pár mértföldnyire eső Prencs falu korcsmájában. Fázott is, éhes is volt; de csak öt váltógarasa lévén, hogy a fekhelyül kért szalmazsup árát is megfizethesse, nem mert egyebet kérni egy darab kenyérnél. Falatozás közben beszédbe elegyedik a korcsmárossal, ki úgy-látszik, hogy valamikor iskolába is járt. Beszéd közben a korcsmáros felesége, ki a padkán ült, a kemencze tövében, félénken integetett valamit Petőfinek, de ez nem birta megérteni. Szerencsére kiszólitják a korcsmárost s ekkor az asszony elmondja neki, hogy az istenért ne vitatkozzék férjével, aki hat iskolát végzett, mert, kivált ha becsip, nem tűr ellenmondást; ilyenkor dühében annyira megfélemedezik magáról, hogy vendégeit ki is kergeti. Bejövén a gazda, Petőfi nem vitatkozott többé, hanem legotrombább állításait is helyeselni, sőt dicsérni kezdte, amivel annyira megkedvelteti magát, hogy a korcsmáros ételt, bort hozat, megvendégeli, másnapra is ott marasztalja, harmadnap pedig a saját szekeren a legközelebbi állomásig is elviszi.”

Az adat dr. Ferenczi Zoltán kitűnő Petőfi-életrajzában szószerint benne foglaltatik. Ő őrizte meg s gyűjtötte egybe mindazokat az adatokat, melyeket e kiváló tudósunk koszoruzott munkájában a magyar nép számára megörökít.

Hosszú vándorlás után érkezik Pestre, ahol a kecskeméti házban száll meg.

- Nyissák ki nekem a Petrovics úr rendes szobáját!

Ezzel a merész szóval parancsol a pinczérnek, tudván, hogy apja rendszeren oda szokott szállani. A pinczér engedelmeskedik, de ki írja le Petőfi rémületét, amikor a pinczér egyszerre csak azzal nyit be hozzá, hogy az édesapja megérkezett!

Ucczu! el innen! de alig ér az ajtóhoz - azt kívülről is nyitja valaki - az ajtó enged és Sándor - szemközt áll az apjával.

- Hát te mit keressz itt?

- A... a szünidőre küldtek haza a tanárait...

- Szünidőre? Márcziusban?

- No - igen, levelem is van tőlük - meg a bizonyítvány is velem van.

- Hol? Mutasd!

- A... ládában.

- Hol a láda?

- Az ismerőseimnél hagytam - de majd elhozom...

Csak egyszer kint legyen a kecskeméti házból - gondolta Sándor.

De az apát nem lehetett egykönnyen rászédni. Márczius eleje volt, a husvét abban az esztendőben márczius végére esett, szöget ütött tehát az öreg Petrovics fejébe a „szünidőre” küldés. No, de hát lássuk a levelet, a ládát, meg a bizonyítványt.

- Megyek érte, az ismerőseinkhez... - siet megnyugtatni zavarában Petőfi a gyanut fogott apát. De az kategoricze kijelenti, hogy:

- Majd *együtt* megyünk!

Azzal kézen fogta a fiát és indulnak. Hová? azt Sándor tudta a legkevésbé!

Végre egy átjáró-háznál, amely éppen épülő félben volt, az öreg valamely esetleg lehulló téglától tartván, előre siet, bemegy az átjáró-házba s annak kijáratánál várja a fiát.

Várhatta. Sándor - megugrott.

Ez aztán borzasztóan elkeserítette az apát úgy, hogy ezután minden rosszat föltett felőle s keserű szívvél távozott.

Petőfi pedig eliramodván a szigorú apai szemek elől, addig kerülgette a Nemzeti Színház tájkát, míg nagynehezen odavették statisztának. Ekkor hordta a szereplőknek a tormás virslit, meg a sört s „estenden pár krajczár adományért lámpával hazakisérte a színésznőket”, szóval fényes lelkéhez nem méltó szolgálai munkát végezett.

Hej! a lámpással hazakisért művésznök - voltak bár elsők a maguk művészetében - nem sejtették, hogy király az, a költészet leendő fejedelme, aki lépéseik előtt világít, mint ahogy világítani fog egy nemzet lépései előtt a szabadság felé. De büszkék lettek volna rá, ha tudják!

Nagy nyomorúságában a véletlen szerencse egyszer segítségére jön. Kint bolyong a Rákoson, talán szárnyas ábrándok tündér-lován engedi vágatni gondolatait, talán akkor hangolja lelkében azt az isteni hárfát, amelyen később annyi csodálatos dal zeng, mikor botló lába megakad valamiben. Egy erszény volt, benne tizennégy forint.

Egy huszárnak felcsapott szabadszállási legény azonban, akivel Petőfi véletlenül találkozott, hazamegy s otthon elbeszéli Sándorral való találkozását. Nosza, a szülők fel Pestre, utánna! „Siettek föl Pestre - ugymond Ferenczi - egyenest a színházhoz. Éppen főpróba volt, melyet a költő a színpad mögül nézett, midőn apja dörgő hangját hallja, amint Rónai színész után kérdezősködik. Rá befut anyja, zokogva borul nyakába s csókjaival, könnyeivel árasztja el. Szülői hívására ekkor otthagyja a színházat, velök megy Szabadszállásra, ott tölt pár hónapot „unatkozva és verset faragva, mialatt apja és anyja kifőzték, hogy túl a Dunán egy mérnök rokonukhoz küldik. Így akarták elvonni a színésztől.”

De a színészet varázsa minduntalan vissza-vissza vont a forró deszkákra a mi költőnk. Hadd mondok el itt dióhéjban színészete történetét.

A Rónai néven való szereplés nem számítható színészpálya-számba. Igazi színészkedése Székesfehérvárott kezdődik, ahová november elején ment s földije, Szuper Károly, kun gyerek, későbbi színigazgató ajánlatára vétetett fel Szabó József társulatába. Némethy Györggyel lakott a régi fehérvári színház mögött egy keskeny utcácskában, közös ágyuk volt, két-két váltó forintot fizettek érte havonkint. Szabó színigazgató azelőtt kórista volt a Nemzeti Színháznál s 1842 október havában lett vidéki direktor, pályáját Székesfehérvárott kezdte

meg. Rendezője Almási István volt, aki Petőfit orrhangos kiejtése miatt nem szerette. Egyszer megkínálták, hogy a beteg sugó helyett üljön a lyukba, ott talán több hasznát veszik, mint a színpadon. De Petőfi annyira megneheztelt ezért, a szerinte dohonestáló ajánlatért, hogy haragosan ment haza, nem is vacsorált, aludni se tudott s másnap reggel egy „A sugó” című tiz strófás költeményben öntötte ki haragját, melyben a sugó hatalmát dicsőíti, akire minden színész hallgat. Ámde ő csak a deszkák fölött akar színész lenni, nem a deszkák alatt; a délelőtti folyamában azonban Szabó is, Almási is megértették vele, hogy csak ideig-óráig való sugásról van szó, míg a sugó meggyógyul. Erre aztán megbékélt s eltépte a költeményt.

Sokat nyomorgott, fázott, de közben mindig irt és olvasott Petőfi. Ujesztendőkor összeveszett a társulat, egy része ott maradt és tovább játszott, ezekkel volt Petőfi is, akire ekkor nagyobb szükség lehetett. Fehérvárról aztán Szuperrel Duna-Pentelére mentek, onnét a Dunán át, apja régi csárdája mellett kocsiztak el, ami Petőfit nagyon jó kedvre hangolta. Közben föl is fordultak, amely alkalommal Petőfi, sárgagombu zöld kvekkerjében s rövid gallérköponye-gében a pocsolyába esett. Estére Szabadszállásra, másnap Kecskemétre értek, ahol élete kelle-mesebben folyt, mert Jókai és Kis Károly barátsága édesítette meg a színész-nyomorúságot.

A pálya művészi oldala nem mutat valami fényes eredményt. Petőfi színlapragasztó, kellék-szerző s ötöd-hatodrangu szereplő. A legkülömb szerepe a nótárius a „Szökött katoná”-ban. Magános óráiban menydörögve szavalta Coriolánt és Hamletet, a színpadon pedig statisztált s keserű haragjában megtette egyszer azt, hogy kard helyett „Griseldis” című érzékeny játékban bunkósbotot kötött az oldalára. Ezt egy statisztatársa észreveszi, elneveti magát, a nevetés ragadós, nemsokára az egész színpad nevet, mikor pedig Dézsi, aki a hőst játszotta, fölkiált, hogy: „Ránts kardot, gyáva!” kihuzza köznevetségre a furkósbotot.

A függőnyt csaknem le kellett eresztetni s az esetért öt forint birságra ítélték. Cantabit vacuus coram latrone viator! (Vigan danol az üres zsebű utas, mikor a rablóval van szemben!)

Az öt forint birságot aztán a direktor elengedte neki.

Itt Kecskeméten másolta le Jókai ötfelvonásos drámáját „A zsidófiut”, melyet az Akadémia pályázatára küldött be 1892 végén. A kéziratot meg is találták az Akadémia irattárában.

Jellemző Petőfi karakterére, hogy Ács Károlytól egy zimankós téli napon fekete kabátot kérvén kölcsön az előadásra, azt összehajtogatva, a karjára vette.

- Miért nem huzod fel ebben a csikorgó hidegben? - kérdi Ács.

- Nem elég, hogy este nyövöm, még nappal is viseljem?

És úgy ment el, pedig vékony kabátkájában majd megvette az Isten hidege.

Jutalomjátékaul Learban a bolond szerepét választotta s ezt 1843 márczius 23-án olyan sikerrel játszotta el, hogy sok tapsot kapott érte, Dézsi pedig a Lear ábrázolója megölelte, megcsókolta s ami fő: megvacsoráltatta. Tíz váltóforintot kapott az esti jövedelemből, mint „jutalmazandó”.

Nemsokára ezután otthagya Kecskemétet, a színészetet, miután mint színlap-kihordó bucsú-füzetet akart kiosztani, de a cenzor nem engedte kiadni „Disznótorban” című költeményét, mert, ugymond, abszurdum az, hogy gömböcz legyen az ég s mi „gömböczben töltelék.”

Távozásakor a háziasszonya ott fogta a zöld kvekkert, ami nagyon kihozta a flegmából. Pár ruhadarabbal s egy Jókaitól kapott Páriz-Pápai-féle szótárral megváltotta a becses zöld kabátot.

Október havában Debreczenben áll be újra színésznek a Komlóssy társulatánál, kivel, mint Orlaynak írja, Váradra s onnét Kolozsvárra fog menni. Szerelmes szerepeket fog játszani! A próba azonban nem sikerült s Komlóssy kijelentette, hogy csak kórista minőségben viheti

magával. Petőfi aztán elkeseredésében egy kis ripacs-direktorhoz szerződött, aki Diószegre és Székelyhidra vitte, persze, mint elsőrendű színészt. De belebetegedett a faluzásba, tifuszos lázt kapott, eladogatta lassan-lassan mindenét s alig tudott egy pár garasra szert tenni, hogy Debreczenbe visszamehessen.

Pákh Albert ez időben Debreczenben lakott. Egy este, társaságból későn menvén haza, a kapuban egy vékonyan öltözött, didergő alakot lát, aki félve szólítja meg. Petőfi volt.

- Azért jöttem hozzád, hogyha meghalok, legyen, aki eltemettessen.

Pákh aztán fölkarolta, ápolta, felruházta s végre egy színházi jegyszedőnéél helyezte el a Várad-utca végén. Ez a jó asszony anyai jósággal bánt vele. Özveggy Fogas Józsefnének hívták.

Utolsó színpadi kísérlete a nemzeti színpadon történt. Egressy jutalomjátékán, a „Szökött katoná”-ban, Géresi nótáriust játszotta. Kétszer is belehabarodott a szerepébe s azt mondta, „hát Julcsa kisasszony a vőlegény?” de a jelenlevő egyetemi ifjuság, melynek kedves költője volt, riadó tapssal nyomta el a nyelvbtlást. Petőfi a színlapon „műkedvelőnek” van nevezve.

*

Nagyobb és nehezebb sor volt ennél a katonáskodása, amelynek története röviden a következő:

A Rónai néven való nemzeti színházi szereplés után szülei tudvalevőleg hazavitték. A jövő terve az volt, hogy Sándor tovább fog iskolázni. Ostfi-Asszonyfára ment aztán Petőfi Salkovics mérnökhöz, rokonához, ahonnan majd a fiukkal együtt Sopronba megyen, iskolába. Salkovicsné nagyon megkedvelte Sándort, készített neki a soproni iskolaévre fehérneműt s egy kis pénzt is ígért neki segítségül, amikor bomba gyanánt ütött be Salkovicsnak egy levele nejéhez. A levél olyan elítélőleg beszél Sándorról, hogy ezt a fiúnak tudára adni, szegény jó asszony nem vállalkozhatott. Azt találta ki tehát, hogy a nyitott levelet a zongorára teszi, mely elé Petőfi napjában ötször-hatszor is leül zongorázni. Ugy történt, ahogy gondolta. Sándor megpillantotta a levelet, belétekint, meglátja a nevét, érdeklől olvassa el a rávonatkozó sorokat és mint a villámütött áll meg életének fordulópontja előtt.

Beszólítja Orlay barátját az irodából, amelyben foglalatostkodott s így szól hozzá:

- Hallgasd, mit ír a nagybátyánk.

És felolvasta előtte a levél következő sorait:

„Samut és Károlyt küldjétek fel Sopronba, Sándornak azonban adj pár forintot s menjen, ahová neki tetszik, belőle ugy sem lesz egyéb komédiásnál!”

Megdöbbenésem miatt nem tudtam hamar szóhoz jutni - ugymond Orlay - Sándor pedig még a szokottnál is halványabb lett. Végre ezt a kérdést kockáztattam:

- Mit tevő leszesz most?

- Már határoztam, - mondotta Petőfi, - veletek megyek Sopronba s beállok katonának:

El is ment velük szeptember 5-én s a következő napon belépett a 48-ik Goldner nevét viselő gyalogezredbe. Hat esztendőre asszentálták.

Dr. Sass ezt írja róla: „A szobába léptemkor (Németh J. tanulóársuknál) szerényen meghúzódva, festetlen diák-ládán ülve találtam egy fakó arczu, mohodzó bajszu, vézna kinézésű, egészen igénytelen katonát, ölébe lógatva fehér vállsziójról lecsüngő szuronyát. Köszöntésemre katonásan felállt, oldalára húzá fegyverét, s érdes tenyerének szorítása, testalkatától elütölge, edzett kezek erejét érezteté velem. Sárga pitykés, zöld hajtókás monturja, nadrágja, csolnak-szerű nagy bakancsa ugy lotyogott rajta, mintha nem is rászabták volna; egyedül nyak-

szorítója állt feszesen, fölpeczkelvén vékony nyakán ülő fejét, melyen a rövidre nyirott s felálló sertehaj - mely sötétben dörzsölve akárhányszor szikrázott - beesett arcz, fekete bőrszin, élénk két barna szem, mint régi ismerősök jelentkeztek előttem.”

A nyomoruságos katona-életnek voltak mulatságos és fényes epizódjai. Ketten aludtak a régi kaszárnya-reglement szerint egy ágyban. Egy cigányfiu volt a hálótársa. Kilencz óra után, mikor megfújták a „czapinstráng”-ot, nem volt szabad gyertyát égetni. De Petőfi a bajonet végébe illesztett gyertyavilágnál olvasott. Egyszer egyik katona pajtása ilyenkor elfujta a gyertyát, Petőfi dühében utána vágta a bajonetot, de a fegyver szerencsére nem találta, hanem az ágyba furódott.

Legborzasztóbb volt, mikor a vesszőzésekben kellett résztvennie. Társai eleven husára le-sujtani, irtóztató volt a sziv emberének! Pedig csak az Isten őrizte, hogy őt magát is meg nem vesszőzték, ha a sors keze el nem tereli a röpkülő bajonetot!

A silbakon Horatiust, Schillert olvasgatta s a faköponyegre verseket irt. Egyszer Sass István barátjával sétált s közben jövődjéről, reménybeli Olaszországba való masirozásáról beszélt. Mikor Sass a pálya s a jövődjé nehézségeiről beszélt, Petőfi így szólt:

- Érzem barátom, hogy nem mindennapi embernek születtem!

Sass István a sarki lámpához vitte s azt mondja rá gúnyosan:

- Hadd lám, nem pirulsz-e el ezen bátor nyilatkozatod ismételése?

- Igen, felelt Petőfi, ujra mondom, érzem magamban, hogy *nem mindennapi embernek születtem*.

1840 márczius közepén indult az ezred bregenzi mars-rutájára. De utközben értesültek róla, hogy az ezredet Zágrábba kommandirozták. Menetelés közben azonban tifuszos lázt kapott s az ezred-kórházból 1841 január 21-én „javultan” távozik. Kupis Vilmos közlegény társának a barátsága enyhítette itteni szenvedéseit, kihez két költeményt irt. Ez hat évi katonáskodás után káplár lett s később Keglevich Jánosnál gazdatiszt. Petőfit később is meglátogatta, aki szeretettel emlékezett reá.

A terhes katonai szolgálat Petőfit megint beteggé tette. Vérköpés vett erőt rajta s szeptember elején Zágrábban ujra kórházba került. A Super-arbitrirungs-Liste azt mondja róla, hogy: „Gyenge testalkat, hajlammal tüdőbajokra és a szivedények tágulására.”

Dr. Römer ezredorvos, aki fölismerte a szenvedő közkatonában a magasabbra törekvő lelket, megkérdezte tőle, ha nem volna-e kedve kiszabadulni a katonaságtól?

- Nekem mindegy, - felelte Petőfi, - de máshol sincs mit remélenem!

Ennek daczára szolgálatra képtelennek nyilvánítják s 1841 február 28-án kiállitván részére a bizonylatot, mely szerint „treu und redlich gedient”, elbocsátották s nem verte többé a bal czombját „kard, azaz, hogy panganét”.

Zágrábból Sopronig gyalogolt s onnét Pápára. Sopronban bocsátották el végleg a katonaságtól s „kiaszottan, elviselt katona-ruhában” fölkereste Pákh és Sass barátait, akik akkor együtt laktak s büszkén mutogatta nekik obsitját.

- No lám, - mondja Pákh, - mégis tettél valamit!

- Öcsém, ennél többet is tettem, mostam, söpörtem, sikáltam ott is, ahol nem szerettem; csak a főzéshez nem akartam érteni; ez alól a vén bakák fölmentettek, - diák-kóficznak nevezvén főztömet.¹

Igy végződött Petőfi katonaélete.

¹ Ferenczi „Petőfi életrajza.”

Szerelem.

„Szabadság - Szerelem!
E kettő kell nekem...”

Ha a legszebb nászajándékot a magyar menyasszonyok közül Csajághy Laura, a Vörösmarty Mihály menyasszonya kapta, úgy a Szendrey Júlia menyasszonyi koszorujába vannak fonva a világirodalom legnemesebb gyöngyei - a Petőfi szerelmi dalai!

Petőfi lobbanékony szíve itt-ott tüzet fogott első ifjúságában, röpke szerelmi dalai, egyes fölhevüléseinek dal-szikrái kisebb-nagyobb érdeklődésről tesznek tanuságot. Így az ifjukur folyamában egyik-másik rózsaaarcu, fiatal leánykához, hol komolyan, hol tréfásan irt költeményei, vagy az a tüzes felbuzdulás Lendvayné Hivatal Anikó láttára, mikor arra kéri az Istent, hozza vissza a pillanatot, midőn e hölgy a szerelemnek első tüzére gyuladott - s ott ő legyen, a költő, kit csókra hi föl édes, kedves tekintete... S a boldogságért odakinál a dalnok tulvilági üdvösségből - egy drága századot...

Mégis: komoly, nagy szenvedélye a Petőfi szívének csak egy volt - szerelme Szendrey Júliához.

Júlia 1828 december 29-én Keszthelyen született s igen jó neveltetésben részesült. Nem volt feltűnő szépség, de vonzó, megnyerő, rendkívül okos, olvasott s a társalgásában volt valami bűbáj, amely költőnket első pillanatra megnyerte.

Petőfi 1846-ban Szatmármegyében tartózkodott az ősz elején s szeptember 8-ikán a megyei bálon Nagykárolyban beszélgetett először Szendrey Júliával. Ez a beszélgetés döntő volt Petőfi szívére, egész további életére, mert csiráit ültette el szívében egy olyan szenvedélynek, mely egész szerelmi költészetét kormányozta. A vonzódás Júlia részéről nem támadt hirtelen - naplója tanuskodik róla - melybe bizalmasan öntötte ki szíve minden titkát, s melynek egy részét később - meggyőző argumentum gyanánt - Petőfinek is elküldötte s e napló lapjain lépésről-lépésre kísért a toll a szív érzelmeinek ébredését, először érdeklődés alakjában, mely a híres költő, a lángoló lélek közelségével szemben ébredt a szellemes leányban, majd igazi vonzalom keletkezik, melyet Júlia még magának sem mer hirtelen bevallani, de tagadni sem tagadja s Térey Marinak, lelke kedves barátnőjének is czélozgat erre nem egyszer.

Szendreyék Erdődön, a gróf Károlyi-birtokon laktak, hol az apa gazdatiszt volt. Már onnét szeptember 22-ikén ezt írja Szendrey Júlia Térey Marinak: „Szombaton délbe jöttek Petőfi, Papp Endre és Riskó és elmentek délután hat órákor. Ez a fő. Hogy jól mulattam, azt nevetéses volna még ide írnom; arról úgy is bizonyos vagy, hogy egyszóval, azaz hárommal: kedélyesen, erélyesen, szívélyesen. Hanem - figyelmet kérek! - furcsán érzem magamat - az a Petőfi gonosz egy fiu - oly szenvedélyesen tud az emberre nézni, hogy vigyázzon a baloldalára, különben annak úgy is tüzes lakosa fellázad ellene és azt a száraz, hosszú, ily eseteknél tehetetlen házi őrt úgy kiveti onnan, hogy idő kell hozzá, míg ismét résztvehet az uralkodásban. Ezt nekem előbb senki sem mondta, tehát úgy egy kicsit majd elkéstem a vigyázással. (Most veszem észre, hogy még nem mondtam meg, hogy a házör alatt az észtem!)”

Ez a levéltöredék elég világos bepillantást enged az ifju leány lelkébe, ahol lassan bár, de ugyanaz megy végbe, ami Petőfi szívében az első találkozás villámlása óta rohamosan történt.

Első kísérletei Júlia szerelmét megnyerni, első félénk vallomásai nem vezettek semmi biztató eredményre. Júlia egyszer még azt is mondotta neki, hogy ő sohasem fog szeretni senkit. Maga is megbánta ugyan ezt a nagy szót, amely meggondoltalanul röppenhetett el leányajkáról, de hogy némileg jóvátegye, október 10-én a távozó költő után lobogtatta kendőjét az erkélyről, mintha az intené neki, hogy: remélj!

Remény és kétség között indul tovább a költő, nem tudva, szerettetik-e, vagy hasztalan remél. Költeményei élő, virágos tanui lelke hullámlásának.

November kilencedikén Koltóról Szatmárra indult, hogy onnét Nagykárolyba s Debreczenbe menjen.

Szerelmi daczának, a hirtelen lángú költői sziv egyik érdekes epizódjának a tanuja Debreczen.

Ferenczi Petőfi életrajzában részletesen elbeszéli ezt az érdekes s azóta annyifelől megvilágított eseményt. Az ő előadása a legrészletesebb s a leghitelesebb. Így hangzik:

„Midőn Petőfi először belépett egy este a színházba, minden szem feléje fordult, s a lelkesedés az égháboru hangján kiáltá: „éljen Petőfi Sándor!”

Ekkor a debreczeni színtársulatnál játszott Prielle Kornélia is, mint a Feleky társulat szerződött tagja. Petőfi őt még Budapestről ismerte, hol mint szerződött tag 1844 december 17-ikén lépett föl először a Nemzeti Színházban. Kornélia egy udvaron lakott 1844-45-ben Egressyékkel, Szigeti Józseféknél, ott többször látta őt a költő és beszélgetett vele. Most Debreczenbe érkezvén, a színházban éppen a Szigligeti „Két pisztoly” című darabját adták a már említett színházi estén, mely alkalommal Kornélia, ki Lenke szerepét játszta, a darabba szőtt ének helyett Petőfi „A virágnak megtiltani nem lehet” dalát énekelte el. A költő ezután a színpadra ment, megismerkedett a színészekkel s megújította Kornéliával is az ismeretséget.

Ugy látszik, hogy másnap reggel egyik barátja Szatmárról valami kellemetlen hírt közölhetett vele, mely olyast tartalmazott, hogy Júlia férjhez megy - máshoz. Lehangoztatás, de egy-szersmind dacz és harag szállja meg s rohamos tette határozza el magát, hogy örökre lezárja a halasztás, az ingadozás útját. Még aznap délután meglátogatja Kornéliát, hosszasan beszélgetnek - miközben nőül kéri: este pedig, midőn a „Lara hét fia” című darabban éppen menyasszonynak öltözve játszik, sürgeti, hogy azonnal esküdjének meg.

Kornélia beleegyezik s ő megkéri a színészeket, hogy előadás után maradjanak együtt, közben pedig a paphoz siet, hogy azonnal eskesse meg őket. Könyves Tóth Mihály, a hozzá mintegy kilencz óra tájban berohanó és esketésre hívó költőt azzal utasítá el, hogy diszpenzáció nélkül a szertartást nem végezheti. A költő - pár kifakadás után - haragosan távozott.”

Másnap még a katolikus papnál is szerencsét próbált Petőfi, de ott sem járt több sikerrel, mint Könyves Tóth Mihálynál. Elhagyta hát Debreczent esküvő nélkül, felhatalmazva mégis Kornéliát, hogy távollétében is nevét viselhesse. Ezt azonban Prielle nem tette. Csakhamar kisült aztán, hogy a költő mindezt nem szerelemből, de elkeseredésében s daczból cselekedte s mikor később Prielle Kornéliával találkoztak, harag nélkül váltak el egymástól.

Petőfi nemsokára kibékült Szendrey Júliával, levélben fejtve ki előtte a hirtelen kérés és házassági gondolat egész történetét. Júlia belátta, hogy az örökös huzavona s haragoskodás nem vezethet jóra s a maga igazolására - ezt föntebb is említettem - elküldte Petőfinek a kritikus napok alatt irt naplójegyzeteit, melyek a költőt teljesen kibékítették.

Prielle Kornéliával Petőfi néhány levelet is váltott, ezeket azonban Szerdahelyi Kálmán, a művésznő férje, később elégette.

Az öreg Szendreynek nem volt kedvére a dolog. Más férjet szánt Júliának s Petőfit nem szerette. Praktikus, egyszerű, józanészű magyar ember létére a gyermekeit is praktikusán neveltette s leányát a saját gondolkozása szerint akarta kiházasítani. Petőfiről hallotta, hogy katona volt, színész volt, állása nincs, jövedelme napról-napra változhatik és változik - szóval: bizonytalan.

Meg is mondta a leányának áperthe, hogy erről az összeköttetésről hallani sem akar, amivel daczos leányánál éppen azt érte el, hogy annál jobban érdeklődött Petőfi iránt.

Volt Júliának több kérője. 1847 ujesztendején „egy ifju megkérte a kezét”, írja legjobb barát-nőjének, Térey Marinak. Apjának is volt egy kiszemelt férj-jelöltje, Uray. A Térey Marihoz

irt levelekben Petőfi a nagy „Ő” - Urayt ellenben szintén ő-nek nevezi, de kis „ő”-vel írja Szendrey Júlia. A szülői ellenkezés azonban egyidőre még a levelezést is megszakítja köztük. Ekkor, mint Szana Tamás írja, egy Logotetti nevű dsidás-tiszt kezdett Júlia körül forgolódni, de nem hiszem, hogy ez az összeköttetés az öreg Szendreynek kedvére lett volna. Külömben sem hagyott föl még Uray iránt táplált terveivel. Élénk képet ad e napok sziv-hullámozásáról Szendrey Júlia naplója, melynek e lapjai a legvilágosabbak és legőszintébbek.

Mentől ridegebb az apa részéről az ellenkezés, annál forróbbá lesz a szenvedély. Április havában irt egyik levele ennek őszinte bevallása. „Esküdjék meg - írja Júlia - hogy szerelme most szent és tiszta minden egyéb érdektől, s hogy hiszi, miként életével egyhatáru szerelme. Akkor, ha ezt megteszi ön, akkor nincs akadály, nincs gát, amely öntől elszakithasson, akkor jobban nem szerethetem ugyan, mint most, mert az lehetetlen, de imádni fogom önt és boldogítani lelkem egész hatalmával és szenvedélyével.”

Térey Mari egy találkozást szeretett volna Júlia kérésére, közte és Petőfi között kieszközölni. Térey Mari egy levélben megígéri s Júlia május elsején a következő, lelke mélyébe világos pillantást engedő levelet írja, melyet Ferenczi nyomán közlök:

„Miért kérdezed még tőlem, miért, oh Mari, hogy mit tegyél? Te, ki legjobban tudod, mennyire szeretem Öt, elgondolhatod, hogy Öt láthatnom a legnagyobb boldogság volna. Öt, ki lelkemnek minden gondolatját, érzelmét, mi ott fakad, birja, kedves, egyetlen világomat! Ha csak egy rövidke óráig birhatnám Öt, csak egy perczig a kezét, melyben Isten minden gyönyörömet teremti, ha csak láthatom, hogy öröm neki láthatásom, tán imádnám az embert is, ki által ezt megnyerhetném. Hatalmadba adok mindent tenni, mit csak jónak látsz, csak azt tedd, hogy láthassam Öt; oh Marim, ha ezt kieszközölheted! Látod, nem egyedül a szenvedély kielégítéseért vágyom erre; de ha egyszer láthattam: vagy rá veszem, hogy valami biztos állást szerezzen magának s akkor minden ellenszegülés nélkül övé lehetek, vagy, ha több neki korlátnélküli szabadsága, mint szerelmem - mitől félek - akkor válni fogunk örökre s talán még nyugodt lehetek s ha kívánják szüleim, boldogítok mást, ki sorsát enyémhez köti. Aztán ha Ö most úgy tenne, mint mondja s csupa visszatörésléből, hogy sértsen, hogy megmutassa a világnak, mily keveset gondol velem, ha szerelem nélkül venne el egy parasztleányt, egy nőt, ki lelkének fönségét nem érthetné, nem sejtethetné: mi lenne belőle? Egy szerencsétlen egész életén át s ennek oka én! Ekkor megérdemelném, hogy sujtson az ég haragja, hogy ne tudjam, mi a boldogság! Mióta ismét lehetőnek hiszem őt láthatni, mióta felélesztéd bennem újra a remény sugarát, azóta lángként nyargalja az öröm valómat át s egy égető láz magasztalja fel majdnem kialudt életkedvemet.

Végre lerázhatom magamról az örökös okoskodás jégpánczéliját, mit rám erőltetének s éppen a legnagyobb igazgatás, midőn úgy bele akartak kovácsolni, hogy soha többé ki nem igazodhaték belőle, éppen a legnagyobb igazgatás ronta el mindent, mit eddig összetépni erőm nem volt s most szabadon lélegzem. Hisz csak nem akarják, hogy elmenjen az eszem, hogy mi több, ne legyek boldog sem ezen, sem a másvilágon.

Ha mint Sándorom neje leszek boldogtalan - mi csak tőle függ - lesz erőm tünni mindent, mit rám küld az ég és kivívni magamnak a jövő üdvösségét; de ha elszakítanak tőle, ha még nem is láthatom, úgy veszve, veszve lesz minden számomra. Mindig az idővel biztatnak, hogy ez meghozandja, mit Isten számomra rendelt. De elég volt félév és két hó, én nem várhatom tovább összetett kezekkel az idő ajándékát. Nem! nem lehet tovább! s Marim, édes angyalom, segíts rajtam, ne hagyj elveszni, mint a többiek. Isten veled! Csókol ezerszer

forrón szerető

Júliád.”

„U. i. Ha lehet, ne halaszd, mi üdvömet hozza meg! Ne halaszd sokára az írást. Ha mi érthetlent látsz írásomban, légy oly jó, nézd el, nem tudok mindent úgy rendbe szedni most, mint kellene - gondolatomat se! J.”

Térey Mari megírta Petőfinek a dolgok állását, felhívta, hogy jöjjön mielőbb körükbe. Petőfi gyorsan határozott, levélben megkérte Júlia kezét. Szendrey azt felelte a levélre, hogy ő Petőfit nem ismeri eléggé s választ majd csak egy év leforgása alatt adhat. Erre Petőfi elhagyja a hosszas levelezést s Erdődre utazik.

Erdődön lakott ekkor Lauka Gusztáv, akihez szállott Petőfi. Innét nyomban Szendreyhez ment, szóval ismételte a megkérést s mikor Szendrey - az anya könnyei s Petőfi meghatottsága daczára ridegen és elutasítólag viselkedett - élesen felelt, összezőrdült az apával s hazamenvén, kemény hangú levelet irt neki.

Ezután már Petőfi a legszigorubb gonddal őrizett Juliskájával csak ritkán s mindenféle mesterkedések segítségével találkozhatott. Végre az apa egy heti határidőt szabott s ennek eltelte után választás elé állította a leányt. Válasszon közte és Petőfi között.

Júlia választott.

Az esküvőt szeptember 8-ikára tűzték ki. Addig azonban Petőfinek Júliát látni, vele találkozni nem szabad, csak levél útján érintkezhetnek egymással.

- Dicső leány! - így kiált föl Petőfi, - kettő között kellett választania - szülei közt és köztem. Engem választott.

Ez időre esik Petőfi felsőmagyarországi utazása. Eskető papnak Tompa Mihályt szerette volna megnyerni, de meghasonlásuk ezt a tervet meghiúsította.

Elérkezett szeptember nyolczadika, évfordulója annak a napnak, melyen Petőfi a nagykirályi várkertben Júliát először megpillantotta. Szeptember nyolczadika szerdára esett s az esküvő a kora reggeli órákra volt kitűzve, az erdői vár kápolnájában. Petőfi feketében, sodrony-mivű, ezüstgombos moiré-atillában, menyasszonya fehér selyemruhában, fején mirtusz-koszorúval s keblén tearózsával jelent meg az oltár előtt. Erdőd öreg papja, Kallós István eskette őket, Lauka Gusztáv és Sass Károly tanuskodása mellett. Lauka többször elmondta előttünk ezt az esküvői jelenetet, de minden lényeges eltérés nélkül, az előadottakkal. A pap kérdéseire, szerinte, tisztán és érthetően, de meghatottan és szenvedő arczczal válaszoltak, Laukának pedig az egész szertartás alatt sirhatnékja volt.

Apai áldás nélkül indultak utnak. „Midőn a költő - ugymond Ferenczi - már fölszállóban volt a négyesfogatra, mely őket Koltóra szállította, hosszasan várta, hogy Szendrey hozzá is fog szólni legalább; de az apa rá sem nézett, mire szokott modorában fölkaczagott és elhajtattott.”

*

A hosszú küzdelem a szerető hitvesért, be volt fejezve. Az volt a nagy munka - írja egyik költeményében - míg ezt a szívet, ezt a kezet a magáévá küzdötte ki. De most annál édesebb volt annak a birtoka, kinek még „hibái napfogyatkozását” is szerette! És a négylovas kocsi prüsszögő méneivel vágatott, vágatott a poros uton, őszi tájakon az örök tavasz, a boldogság, a paradicsom - Koltó felé!

Petőfi barátai.

A negyvenes évek írói, művészei, szereplői.

Fényes egy névsor ez, a Petőfi barátainak a névsora. Ha az egész világ ellensége lett volna, akkor sem tudnák elhomályosítani.

Az öregek közül Szemere, Vörösmarty, Nagy Ignác, Frankenburg, s többen az országos politikai kapacitások közül is, az ifjak seregében Csengery, Berecz Károly, Bérczy, Bogdán Lajos, Bulyovszky Gyula, Czakó Zsigmond, Dobsa Lajos, Degré Gusztáv, Emődy, Irinyi, Kecskeméthy, Lisznyai, Losonczy, Kazinczy Gábor, Sárossy Gyula, Lauka Gusztáv, Vahot Sándor, Vajda János, Pompéry, Pákh Albert, Pálffy Albert, Vasváry, Oroszhegyi, Xántus János, Szigligeti Ede és akit legelől kellett volna emlitenem: Jókai Mór.

Legelső ismerősei közül való Várady Antal, az egyetlen, akitől elfogadott valamit, az egyedüli, akivel nem veszett össze soha.

Vörösmarty sorrendben is, érdemben is első közöttük. Ő volt az, aki először fogta pártját a lángszívú kezdőnek. Azt a jelenetet, amelyet a régi Nemzeti Körben láthattak a Vörösmarty barátai, méltó, hogy művészi ecset örökítse meg s mesteri toll aranyozza be. Én csak egyszerűen leírom, hogy történt.

A régi Csiga-vendéglő a Sebestyén-téren volt. A Sebestyén-tér ott terült el, ahol most a királyi bérpalota Dunára néző sarka áll. Annak az első emeletén volt a Nemzeti Kör.

Vörösmarty a Nemzeti Színház egynehány művészeivel, pár íróval s számos belvárosi polgáremberrel járt oda s délutánonként, néha egész esteken át folyt a kedélyes társalgás, a politizálás, melynek középpontja és éltető lelke Vörösmarty volt.

Egy ilyen alkalommal történt, hogy Vörösmarty előhozakodott a Petőfi dolgával. Elmondta, hogy talált itt egy nagyon talentumos fiatal embert, igazi isten-áldotta tehetség, akinek a verseit kellene kiadni. Dehát nincs rá pénz, hiszen megélésre valója sincsen, szegénynek.

Hallgatják, hallgatják megindulva, fejcsóválva, miglen megszólamlík Tóth Gáspár szabómester, a kör egyik szerény tagja, Vörösmartynak rajongó tisztelője.

- Tekintetes uram, - ugymond, - én csak szerény mesterember vagyok, de a tekintetes úr szavai után belátom, milyen nagy szükség van rá, hogy az a szép talentum el ne kallódjék. Én tehát, mivel Vörösmarty Mihály mondja, és az énnekem szentírás, csekély tehetségem szerint hozzájárulok ahhoz, hogy ezek a jeles munkák nyomtatásban megjelenjenek. Adok azért Vörösmarty tekintetes úr kezeihez háromszáz forintokat. De hogy addig is élhessen az a derék versíró ifjú, ime még száz forintokat adok Vörösmarty tekintetes úr kezeihez, amiből élhessen addig is.

Ezt mondta Tóth Gáspár szabómester, akinek a nevét bűn volna elfeledni!

Frankenburg is első pártfogói közé tartozott a költőnek. Bajza közölte első verseit az Athenaeumban, mert akkorában még az öreg írók lelkiismeretes kötelességüknek tartották segíteni, támogatni a fiatalokat. Garay János is lelkes hive, bámulója volt a Petőfi költészetének, bár ő egészen más ösvényeken járt.

Nagy Ignác is egyike a kor jeleseinek, akik barátaival együtt oly szép várakozásokat fűztek Petőfi és társai föllépéséhez. *Jókai* oly szépen jellemzi mind a kettőt, a maga zseniális módorában:

„Néhány év előtt jó kedve lehetett a magyar olvasó közönségnek. Vidám, mulattató könyvek jelentek meg, miken csaknem agyonkaczagta magát az ember: „Torzképek”, „Menny és

pokol”, „Magyar titkok” stbi. Mind oly egészséges jó kedvvel fűszerezve. Minden színpadon megfordult nem egyszer, de számtalanszor a „Tisztujítás”, melynek mulatságos jeleneteiből nevetve nyert tanulságot és oktatást a nép. Ezeket mind Nagy Ignác írta. Vig ember lehetett, úgy-e bár, ki az egész országot így meg tudta nevetetni? Amióta én ismerem, soha még csak mosolyogni sem láttam. Mindig ugyanazon szomorú arccal lehetett őt látni íróasztala előtt, és sehol másutt, mint íróasztala előtt. Láta-e őt valaha mulatni valaki? Tánczvigalmakban, vig társaságokban? Régen lehetett az, nagyon régen... Isten jó családdal áldotta meg őt, kedves, példás hűségű nővel, jó atyával és anyával, kik betegsége hosszú éveiben szüntelenül mellette voltak. Egyik oly áldott, szelid lélek, mint a másik. E családért fáradott egész életén keresztül. E munkásságának lett áldozatja ő is. Már nyolcz év előtt (ezt 1854-ben írja Jókai) oly roskatag volt, hogy egyedül nem tudott járni. Mindig neje karján lehetett őt látni, ki elvezette őt a színházig vagy Garay lakásáig. Mert e két kedvenc helye volt a jó öregnek, s ha összejött a két beteg, sorvadozó költő, fellelkesültek egymás lelkének lángjától s beszéltek a jövőről s gondolták magukban: melyik fog előbb elmenni?”

„Garay ment el előbb. Tudni lehetett már évek óta, hogy haldoklik, mégis megdöbbenő volt halálának híre. Nagy Ignác előtt el akarta azt titkolni családja; szegények, nem gondoltak rá, hogy a hírlapokból úgy is meg fogja tudni. Ez nagyon leverően hatott rá. Már akkor hat hónap óta nem volt kint a házból. Garay elment az ősz hulló leveleivel. Nagy Ignác érzé tán, hogy az ő jelszava a tavasz fakadó bimbái?” - (1854 márczius 19-én halt meg.) Az ő eszméje volt egy hangverseny az elhunyt Garay árvái számára. Akkor népszerű volt a költő árvái javára táncolni, énekelni. Ő akarta azt rendezni.

Még két nappal a Garay árvák hangversenye előtt Jókai nála járt. „Vidám terveket csináltunk a jövő felől, - mond Jókai. - Már most én is örömmel kezdek újra a munkához”, - mond Nagy Ignác, megszorítva a Jókai kezét. „Már ekkor egy év óta nem volt kinn a szobából. Hívtam, hogy jöjjön ki a budai hegyek közé lakni. Ott jobb a levegő.” - „Mindenesetre ki kell mennem a szabadba, csak jöjjön a tavasz.” És ki is ment nemsokára, a meleg tavasz virágai közé - a sirba...

A Garay-hangverseny napján kivette a tollat kezeiből Isten halvány angyala, a halál, s mondá neki: pihenj meg!”

Nagy Ignác egész generációt nevelt az irodalomnak, az új, diadalmas nemzedék az ő kezén fordult meg, ő vezette őket a Parnasszusra.

Czakó halála tragikus megrázó vala. „Társadalmi gyűlhelyünk, - úgymond Jókai, - még mindig a mindnyájunktól becsült Csengery lakása volt a mostani Pálffy-féle házban; ugyanott volt Landerer és Heckenast nyomdája, ahol a „Pesti Hírlap”-ot nyomtatták. (Ma Kossuth Lajos-utca 3. szám.)

Egy délután Czakó, a nagyhatású drámák költője, odamegy Csengeryhez, ki éppen akkor segédszerkesztőjével, Emődyvel értekezett a lap berendezése felől. Czakó leül a pamlagra s leveszi a falról Csengery czéllövő pisztolyainak egyikét. Emődy figyelmezteti rá, hogy meg van töltve. Erre Czakó azt mondja: „Én ezzel a pisztollyal húsz lépésről ellövök egy huszast.” Nem ügyeltek rá, s csak a gyutacs-csattanás hangjára fordultak felé. Igen, csak a gyutacs-csattanást lehetett hallani, mert a pisztoly-durranást Czakó feje fogta fel, a szájába vett fegyverrel agyán keresztül röpité a golyót. Soha sem tudta meg senki e borzasztó tettének indokát. Vele egy nagy jellem s egy kitűnő lángelméjű drámaíró veszett el. És ez esemény után vége szakadt a Csengerynél tartott társas összejöveteleknek”.

Petőfi Várady Antallal lakott együtt. Ebben a közös lakásban írta Petőfi számos költeményét. Mikor verseit komponálta, fel s alá járt a szobában, kezében egy tallér, melyet minden lépésnél a magasba hajított. A fölöttük való lakásban valami vén kártyás lakott. Ez rendesen

éjjel után került haza, s olyankor elkezdett le- és feljárni, sokszor támo­lygó lépésekkel, mivel-hogy részeg volt az istenadta. Hiába minden fifika, a járkáló vén lumpot nem lehetett leszoktatni a föl s alá való topogásról. Eszébe jut azonban Petőfinek egy jó ekszpediens. Váradynak volt egy hegedűje, amelyet éjjel, ahányszor hazajött a vén kártyás, Petőfi mindig elővettette Váradyval s addig hegedültetett vele, míg a kártyás káromkodva le nem feküdt. Akkor abban-hagyták a hegedülést is. Ettől kezdve volt már az éjjeli topogás ellen orvosság. Ahányszor topogni kezdett az éjjeli csendháborító, Petőfi odaszólt Váradynak: „Tónele, hegedüld meg azt az embert!”

És a „meghegedült” ember egy darabig káromkodott, aztán lefeküdt. Ugyanabban a szűk lakásban akárhányszor vivó-asszókat rendeztek Petőfi és lakótársai. Petőfi Chappon vivó-mester tanítványa volt, s nem keveset tartott ügyes vivó-képességére. Sokszor Várady két kézre kapta a kardot s ott ütött-vágott, ahol érte, kapta!

Vas Gereben, a barátságos, bár rácz nevű (Radákovicsnak hívták), de magyar szívű író min-denkinek első pillanattól fogva jó barátja, piros arczu, szakállú, kék szemű, jó kedélyű gyerek volt, amint Jókai leírja. A fönnebb említett párbaj történetét Jókai így adja elő:

„Vas Gereben véletlenül tünt el a negyvenhetes év végén. Ennek a története is egy kis humoreszk. Valami összekoczdása volt egy ifjúkori barátjával, s az írói becsület azt kívánta, hogy megsértőjét hívja ki és verekedjék meg vele. Meg kell lenni. Hozzám jött a párbajhoz pisztolyt kérni.

- Nekem van egy, mondám, de ez dupla pisztoly, hogy lőttök ezzel?

- Hát majd úgy, hogy először az egyik fél lő az egyik csövével, aztán a másik fél a másikkal.

- Biz az jó lesz.

Pár óra mulva hozzák a hírét, hogy Vas Gereben keresztül van löve a karján. Odasietek hozzá, fekszik s bekötött karját jeges vízzel borogatja. Ingén lyuk a golyótól. Én egészen sajnálkozva hagytam el szegényt. De nem voltak olyan jó keresztények Degré és Lauka, pedig hiszen pápisták. Nem hittek neki, levették a karjáról a köteléket, le még a flastromot is, hát nem volt biz annak semmi baja. Párbaj sem volt. Emiatt nem volt szegénynek maradása itt Pesten, hová csak a későbbi mozgalmas év hívta megint vissza. Jó fiu volt, én szerettem. Mindenkinek tartozott egy kis pénzzel, akit ismert, nekem is, de én szívesen adnék neki tizszer többet, csak élne még. S úgy hiszem, más ismerőse is így van vele.”

Czakóra visszatérve, akinek rögtönös és tragikus halálát az imént mondtuk el, ő három évvel idősebb volt Petőfinél. Fantasztikus ember volt már ifjú korában, a nagyenyedi kollégiumból azért kellett nagy hirtelen távoznia, mert egy új vallás alapításán törte a fejét, amelynek alap-elve a természetimádás. Ezt a fantasztikus vallási alapelvet később egy drámájában, a „Leóná-ban” próbálta érvényesíteni. Nagy feltűnést is keltett annak idején, s az ifjuság rajongott érte és elveiért. Apja meg alchimista volt s egész vagyonát kísérleteibe ölte, koldussá lett és fiát nem támogathatta többet. Akkor Czakó nekiindult a nagyvilágnak, felcsapott vándorszínész-nek, hányódott-vetődött az országban, nyomorgott, szenvedett, s végre önmagával is meg-hasonlott, embergyülölővé lett. Mélységes sötétlátása borong a darabjaiban is. Az első darabja volt a „Chantrey család”, melyet mint vándorszínész, Páli Elek társulatánál írt. Aztán a Nemzeti Színházhoz került kóristának. Ott írta „Festő és vampir” című drámáját, de sem ezt, sem az előbbienit nem adták elő. Annál nagyobb örömmel fogadták el későbbi műveit, a „Kalmár és tengerészt”, (amelyben egy nagy és annak idején híressé vált beszéd folyamában fordul elő az a szálló igévé lett mondás: Mi ez a tenger sima tükréhez képest?)

A kezdetben óriási hatással indult darabok későbbi sorozata kevésbé tetszett, s mikor efölött elcsüggedve, „János király” című darabját sem találták barátai jónak, annyira kétségbeesett, hogy 1847 december tizennegyedikén, az előbb leírt körülmények között föbelötte magát. Ez volt a kis baráti kör egyik fájó tragédiája. Czákó halálát Arany is, Petőfi is költőileg elsiratták.

Petőfi szerint:

„Magassan röpülő szellem sülyed a mély semmiségbe,
Tavaszz dőlt, az ifjúságnak tavasza a sir telébe.
Keresett-e rokonlelket, keresett-e jó barátot?
Vagy, ki odalépe hozzá, eltaszítá őt magától?...
Végre lelt egy jó barátot, jó barátja a fegyver lett,
Mely szivéről lesegíté az életet, e nagy terhet.
Könnyez a részvét, ó még a gyűlölség is, ha itt volna,
Ejtene egy drágagyöngyöt, egy könnyűt a koporsóra!”

A baráti körnek egyik speziális alakja *Sükei Károly*.

Valóságos mesterdarabja a személyleírásnak az a virtuóz kép, amelyet Jókai *Sükeiről* ad.

„És most kiemelkedik közülünk egy sajátságos alak. Mikor a cylinder-kalapja emelkedik fölfelé, véghetetlen magasságu, fenyőegyeses, keskeny karimás kalap, azt hisszük, ez egy angol. Mikor az arcát meglátjuk, fakó bajuszával, benyomott állával, fiatalon rezes képével, színevesztett hajával, azt mondjuk: ez egy kozák; mikor utána következik a vézna alak, behorpadt mellkassal, előreeső vállakkal, egyik kezének hüvelykujját gomblyukába akasztva, mintha maga-magába kapaszkodnék, azt mondjuk: ez egy kretin. És mikor megszólal rettenetesen dadogva, akkor nem tudjuk, hogy kicsoda? Hanem, ha végre megértjük, hogy mit beszél, akkor azt mondjuk rá: ez egy zseni! Ez volt *Sükei Károly*. Fia a bukaresti magyar protestáns egyházat megalapított nagy misszionárius lelkésznek, kora ifjúságában egy gonosz hátbaütés miatt örökre dadogóvá téve, de fejében egy eleven enciklopédia. Nincs a világon tudomány, amit ne tanult volna: nyitott könyv, vagy apokrif, inkunabulák és unikumok mind szóról-szóra a fejében. Ez nem elég. Amely külföldi és hazai költőket szeret, azoknak minden művét könyv nélkül elmondja. Amit azok is rég elfelejtettek, ami elveszett, ami nincs többé - az ő fejében megvan. Az egyszer hallott művet képes lediktálni évek múlva. És emellett emelkedett költői kedély. Egy kötet költeménye: „Hulló csillagok” a hazai remekművek közé sorozható. Czinikus és idealista.”

Örökké jellemző az a mondata, amivel egyszer *Pulszkynak* megfelelt a negyvennyolczas forradalom napjaiban:

Pulszky nagy felindulásában azt kiáltotta oda, hogy hallgassanak már végre az okos emberekre, *Sükei* azt vágta neki vissza:

- Mmmmmost olyas idők járnak, ammmikor nnnem kkkkel hallgatni az okos emberekre!
- Arany igazság! - kiált föl *Jókai*, - bár ne hallgattunk volna reájuk!

Rendkívül érdekes egy pár részlet márczius tizenötödike krónikájából, amelyet *Jókai* „Életemből” című könyvében ír le.

Le kell, hogy irjam ezeket a följegyzéseket, mert olyan közvetlenséggel mondják el a nevezetes reggel történetét, milyen csak a szemtanúi, a főszereplők egyikének tollából kerülhet ki.

Négyen voltunk együtt dohány-utcai szobámban: *Petőfi*, *Vasvári*, *Bulyovszky* és én. Társaim rám bízta, hogy fogalmazzam a pesti tizenkét pontot a néptől érthető alakban; *Petőfinek* egy költeménye volt készen e napra. - És azután előre! - kiáltá *Vasváry* és amint törbotjával előre sujtott, a tör kirepült pálczahüvelyéből, mintha mutatni akarná az utat.

Siettünk a Pilvax-kávéházba, hol íróársaink szoktak összegyűlve lenni. Engem feltoltak az asztalra, hogy olvassam fel: „Mit kíván a magyar nemzet?” Valami villanyos melegség állta el akkor minden tagomat: érzém, végzetes szó az, amihez kezdek; de el voltam rá szánva, ha áldozatul esem is. Ki lett mondva. Utánam Petőfi olvasta fel halotthamvasztó költeményét: „Talpra magyar, hi a haza, itt az idő, most vagy soha!”

S most hová innen? Oda, ahol az ifju tűz van: az egyetemre.

Ugyanazon villanyárasztó jelenet, de már a csoportosult ifjuság buzditó riadala mellett, kinek nevében *Vidacs* János felelt a felhívásra.

S hová innen?

A nyomdába! Nem ismertünk cenzort többé, kinyomatjuk a nemzet követelését és Petőfi buzditóját.

Landerer nyomdája előtt már valamennyi íróársunkat mind együtt találtuk; itt csatlakozott hozzánk Irinyi is, és a Nemzeti Színház tagjai, férfiak és nők.

Esős, sáros idő volt, a közönség esernyőket tartott kalapjai fölé.

- Ej, uraim, - kiálték a közönségre, - lehet, hogy egy óra múlva a golyók hullanak reánk eső helyett: akkor elfutunk-e?

S arra minden esernyő eltűnt a fejek föül.

De eltűntek még a kalapok is abban a pillanatban, amidőn Irinyi az első példányát a nemzeti követelésnek felmutatá e szóval: - Ime, a szabad sajtó első nyomtatványa!

A nyomtatógépet mindjárt elsőnek ragadta meg Irinyi, a második nyomást Petőfi, a harmadikat én tettem meg vele. Hogyha a merénylet szerencsétlenül üt ki, minket érjen a csapás, ne az ártatlan nyomdai személyzetet. Így lett kinyomtatva Magyarországon a szabadsajtónak legelső terméke, így született meg a sajtószabadság!

Eszembe jut, hogy azalatt, amíg a tizenkét pontot szedték, felhivattak a nemzeti kaszinóba, mely ugyanazon háznak első emeletén volt s egyike a legkonzervatívabb uraknak azt a tanácsot adta nekem, hogy a tizenkét ponthoz még vegyünk föl egyet, *a papi jószágok elvételét*. - Ugy-e bár, - mondtam, - azért, hogy a tizenharmadik ponttal megbuktassuk a többi tizenkettőt? - Köszönöm a jó tanácsot!

Igy adja elő a költő-szemtanu e nevezetes órák történetét, melyekben együtt lelkesedett úr és munkás, gazdag és szegény, s mint Jókai főntebb előadja, ott voltak a Nemzeti Színház tagjai, akiknek sorában Petőfi előtt legkedvesebb volt *Egressy* Gábor.

Egressy nemcsak korának, de minden időknek egyik legnagyobb magyar színésze.

Akkorában a Nemzeti Színház úgynevezett „régí gárdája” - 1837 és 1848 között - a következő fényes nevekkel dicsekedhetett: Déryné, Lendvayné, Laborfalvi Róza, Megyery, Szentpéteri, Fánccsy, Bartha, Lendvay, László és utolsó bár e sorban, de első mindenütt: *Egressy* Galambos Gábor.

A Nemzeti Színház első igazgatója Bajza József volt, zeneigazgatója Mátrai (Rothkrepf) Gábor. Bajza után Szentkirályi Móríczt lett az igazgató. A színház vezetését részvénytársaság veszi át, melynek elnök-igazgatója Földváry Gábor, alelnöke gróf Ráday, a társaság által kinevezett kormányzó választmány tagjai: Ilkey Sándor, Kovács Zsigmond, Nyáry Pál, Patay József és Rosti Albert.

1839-ben a szinpadai darabok fordítói között Kossuth Lajos is szerepel, aki „Finnlandi János” című igen lelkes hangú és szabadszellemű dráma fordítója; ezt a szindarabot - éppen lelkes, szabad szelleme miatt - országszerte nagyon sűrűn adták.

Shakespeare-i darabok nagyban szerepelnek a műsoron, a régi fordításokat át meg átjavítják, vagy újra fordítják. A „Makranczos hölgy”-et Egressy maga fordította le, „Coriolánus”-t pedig Vajda Péterrel együtt. A czimszerep verseit természetesen maga Egressy fordította, s mint fia, Egressy Ákos, a Nemzeti Színháznak később ugyancsak elsőrangú művésze írja, Petőfi a maga Coriolán fordításában az egész szerep fordítását csaknem szóról-szóra átvette. Ugyancsak Egressy fordította „Othello”-t és „III. Richárd”-ot, mindkettőt Vajda Péterrel, - „IV. Henrik”-et Matisz Pállal, „Macbeth”-et egyedül, majd Szigligetivel társulva a „Tévedések vigjátékát”.

Hatalmas szereposztásban került akkor színre „Coriolán”, - a czimszerepet Egressy, Volumniát Laborfalvi Róza, Meneniust Szentpétery játszotta. „Othello”-ban a főszerepet ugyancsak Egressy, Jágót pedig Fánccsy adták.

„1843-ban, - írja Egressy Ákos, - legfényesebb sikerrel és legtöbbször adatott Szigligeti „Szökött katonája”. Népszerűsége annyira növekedett, hogy Lendvay, majd atyám is kénytelenek valának a biztos jövedelemre való tekintettel e népszínművet venni jutalomjátékul. Ez alkalommal Lendvay a Gergely kovács énekes szerepét, atyám pedig Lajos szabólegényt játszotta. E népszínműben lépett föl, mint műkedvelő, atyám iránti barátságból Petőfi Sándor, Gémesi jegyző szerepében.

Atyámnak Petőfin kívül, - írja tovább Egressy Ákos, - alig volt bizalmasabb, meghittebb barátja Szigligetiné. Mint régi pályatársak, a színészetet küzdelmeinek, sanyaruságainak egyenlő osztályosai, fenkölt lelkületük, hazafiui érzésük s a folytonos szellemi érintkezés, ambíciójuk kölcsönös megbecsülése kötötte össze s tette benső barátokká. Szigligeti az atyám szakképzettségét, művészi értékét ismerve, méltányolva gyakran élt tanácsával, utbaigazításával, színművei megírásában; ezért a neki szánt szerepeket mindig szabad tetszésére engedte, sőt kérte, az átírára, az átdolgozásra. Tudta, hogy atyám vállalkozása, közreműködése a sikert biztosítja. Ezért fogadta el tőle a „Két pisztoly” újraformálását, így dolgozta át atyám a Grittit, s a „Rab”-ban Poplavetz szerepét, miket aztán nagy hatással is ábrázolt s állandóan műsoron tartott.

Méltán mondhatta Szigligeti a Kisfaludy-társaságban tartott emlékbeszédében atyámról, hogy „mindnyájunk oktatója volt”.

Ehhez az aranyos jó baráthoz, a Nemzeti Színház nagy tragikusához írta Petőfi azt a gyönyörű költeményt, mely így kezdődik:

Megénekellek, de te lész oka
Ha énekem tán szabadon nem szárnyal,
Lerészegítéd szomjas lelkemet
Művészetednek édes italával

S tovább:

Gyakran nem érti emberét a kor
Nagyot terem nagy lelke erejéből
És ez bukása... Népét fölviszi
Olyan magasra, honnan az leszédül.
Még jó, ha költőt ér e balszerencse,
Az ész holt fénye egykor föllobog
S feltámadást fogják ünnepelni
Világosabban látó századok!

Ez, a színészetet annyira jellemző pár halhatatlan sor is az Egressyhez irt költeményben van:

„...A jelen - csak erre számolhat,
Mert a jövőhez semmi köze nincsen.
Ha a jelennek biztos fővenyébe
Le nem bocsátja hire horgonyát
Elmegy nevével az idő hajója
És menni fog egy örökléten át!”

Egressy leányát, Etelkét is megénekelte Petőfi, egy gyönyörű költeményben, mely így kezdődik:

Ez a te leányod, Gábor? én nem hihetem!
Barátom, ember lánya ilyen nem lehet.
Csupán a képzelet, s az is ritkán terem
Ily kedves lányt, ily tündérgyermeket!

Nagy része volt Egressynek a márczius tizenötödiki színházi este történetében. Itt a nagy szemtanúnak, Jókainak adjuk át a szót, toll azt a tündérestét szebben le nem írhatja:

„1848 márczius tizenötödike volt...

A nép széttörte lánczait, a nemzet felszabadítja a földet és szellemet. A minden halottak föltámadásának a napja volt ez. Cenzúra nélkül jelentek meg a lapok; népbizottmány vette át a rendre felügyelést. A souverain nép óriási tömegben vonult át Budára, kiszabadítani börtönéből a sajtó mártírját, Táncsicsot, s úgy hozta haza Pestre, nagy diadallal, mint egy hőst.

A friss szabadság uj borától mámoros volt minden lélek.

A Nemzeti Színház is kitett e napon magáért. Szinre hozta a cenzúra által rég eltemetett nagyszerű „Bánl bán-t” s ingyen előadást nyújtott a közönségnek.

Képzelden valaki ilyen látványt! Ingyen előadás, „Bánk bán”, szabadságtól idvezült, örömittas nép, a színház minden zuga tömve, szép hölgyek és kufárnők, elegáns urfiak és mesterlegények összekeveredve és valamennyien oly sárosak, mint akik egész nap barrikádokat ostromoltak!

Aztán megzendül a Rákóczi-induló. Még csak ez hiányzott! Az embernek kedve támadt az egész publikumot sorba csókolni. Aztán felhúzták a függönyt; a Nemzeti Színház egész személyzete teljes díszben áll a színen s rákezdé a „Hazádnak rendületlenül”-t. Drámai tagok is énekeltek, ki ahogy tudta. Utoljára a publikum is együtt énekelt velük. Végig az egész Szózatot. Dehogyan lehetett aztán szó Bánk-bánról! Előbb kívánhatott volna egy kétségbeesett népszónok csendet a Niagara zuhatagtól, mint ettől a lelkesedésében határt nem ismerő közönségtől. Nem kellett annak se Bánk-bán, se Petur-bán, nem volt türelme hallgatni. Abba kellett hagyni a darabot. Ekkor Egressy Gábor, a nagy nap egyik hőse, arra az ötletre jött, hogy kiállt a színpadra, fekete attilában, görbe karddal az oldalán s elkezdé szavalni a Petőfi lángszavú versét: „Talpra magyar! Hi a haza!” Erre egy kicsit elcsendesültek a karzatok, de mikor odaért Egressy, hogy: „Kárhozottak ősapáink!” - lekiált egy hang a kakasülőről: „Ha kárhozottak, maradjanak a pokolban!” S azontúl nem tudom én, mit szavalt Egressy: csak azt tudom, hogy minden ember kiabált, én is kiabáltam; de a magam szavát sem hallottam. Végre kitalálta a felizgatott közönség, hogy mi kell neki? „Lássuk Táncsicsot!” S azzal elkezdte a lelkesült nép hangoztatni a Táncsics nevét. Táncsicsot akarták a színpadon látni. Hasztalan volt minden józan ellenvetés, hogy szegény Táncsics most odahaza van családjánál, pihen, ne háborgassák, nem is illik, hogy egy nemzeti martirt most ide a színpadra czepeljünk, mint valami híres koncertistát, s az itt hajtogassa magát a publikumnak. Nem használt semmit. A nép Táncsicsot akarta s addig nem mozdult a helyéről, míg azt meg nem kapja; a zaj egyre növekedett. A nép vezérei zavarban voltak, hogy mint szabaduljanak meg az ünnepélyes napnak e derültté lenni fenyegető befejezésétől?

Hasztalan szónokolt Petőfi a zártszék tetejéről, hasztalan állt ki Irinyi a tudósok páholyának a mellvédére, a népet haranguirozni; elveszett még Vasváry szava is a zajban, pedig a legfelső kakasülőről kísértte meg a tengercsillapító szónoklatot. A közönség a színházat szétbontani készült!

Sokan már arra a gondolatra jöttek, hogy valakit fel kell öltöztetni Táncsicsnak s bemutatni helyette a szinpadon, ami nagy sérelem lett volna a nép jóhiszeműségén.

Ekkor nekem egy mentőgondolatom támadt. Felmegyek a szinpadra s szólok a néphez a proscéniumból.

S azzal térdig érő sárosan, mint más, vállamon a karbonári köpönyeggel, behorpadt cylinderkalapom mellett egy óriási veres tollal, oldalamon egy jurátusi karddal felrohanok a szinpadra.

Ott találkoztam először Laborfalvi Rózával, ki saját nemzeti színű kokárdáját vette le s azt keblemre tűzte, azzal léptem a publikum elé.

Hanem ez aztán hatás volt!

Mit beszéltem, azt én nem tudom, hanem, hogy kihallgattak, az áll; s hogy azután szép csendesen és lelkesülten haza oszlott a publikum, nem követelte többé, hogy Táncsicsot a szinpadra hurczoljuk, az is igaz.

Tehát ezen szinpadi föllépésem teljes sikert aratott!”

Vajda János, a baráti kör egyik jelentékeny erejű költő-tagja 1827-ben született Pesten, de szülei kora gyermek-korában Válra vitték, ahol apja uradalmi erdész volt. Benne van, Petőfi mellett, a legtöbb költői erő s lelke is, szabadságszeretet és fenkölt gondolatok tekintetében a legrokonabb Petőfiével. Ő is ott hagyta az iskolát, mint Petőfi és beállott vándorszínésznek, tizennégy hónapig bolyongván Magyarországon és Erdélyben a szintársulattal. Azután a gazdasági pályán próbálkozott, Alcsuthon volt egy esztendeig gazdasági gyakornok, majd Pestre jött, ahol Petőfivel együtt a Vahot „Pesti Divatlap”-jában közölte verseit. Ő lett a Pilvax-kávéházi ifjak megbízásából a bécsi forradalmi ifjuságot üdvözlő küldöttség elnöke. Nagy hatású szónoklatokat tartott s a forradalom kitörésével honvédnek állott be s a hadjáratban töltött ideje történetét „Egy honvéd emlékiratai” cím alatt adta ki. A világosi fegyverletétel után közlegénynek sorozták be s egy esztendőre levitték Olaszországba.

Vehemens vérmérsékletű, könnyen gyuló, rendkívül érzékeny ember volt, akit nem volt nehéz haragra ingerelni. Későbbi éveiben elkeseredett, elégedetlen volt, s különösen az irodalmi viszonyokat nem egyszer élénken ostorozta.

Irinyi József, az, aki a sajtó kerekét ama nagy napon először megragadta, egyike volt a leg-szebb férfiaknak a maga korában. „Termete Antoniusi, arcza klasszikus idomzatu, feje mint egy Achillesé, ajkai pirosak, megcsattanók”, így írja le külsejét Jókai. Teljesen a párisit adta viselkedésében, ruházatban, mindenben. Amellett rettentő felsősséggel kezelt mindenkit. Nem volt ő előtte tekintély, nagyság, lekomázott mindenkit. Az az anekdota van megőrizve róla, hogy, mikor Deák Ferencz azt kérdezte, hogy mit adnak a színházban?

- A Hunyady Laczit! - felelte Irinyi.

- Úgy? A Hunyady Muki fiát? - mondta Deák.

A márcziusi tizenkét pontot ő állította össze. Ő szórta a nyomda ajtajából a közönség közé. Különczködése odáig ment, hogy mindig egy szál kabátban járt, mert az elegánsabb. Természetesen télen sem viselt meleg felső kabátot, sőt kigombolt frakban sétálgatott egyszer a „Márczius tizenötödike”, ma Kossuth-utczán, s mikor Jókai találkozik vele s kérdi tőle, hogy nem fázik-e, azt feleli rá:

- Párisban soha sincs hideg!

Ez a különczködés volt a halála. Egyszer nagyon meghűtötte magát s magánosan lakó legényember lévén, ápolás nélkül feküdt otthon. Az orvosa valami erős hánytatót rendelt neki, másnap reggel ott találták összetört bútorai között, melyeket halálkinjában forgatott fel, vérrel összefecskendezett padlóján fekve, holtan.

Vidacs János a márcziusi ifjak között a legnagyobb népszónok. Szavára kelt és elült a vihar, amint akarta. Szava gyújtott, lelkesített, lázított. Kortársa azt írja róla, hogy „feszítő rugója volt minden mozgalomnak, mely az idegen abszolút uralom megtörésére támadt itthon s fentartá az összeköttetést ottkűnn. A börtön-odúk penésze nem tudta kigyógyítani belőle.”

„És amellett a legkomolyabb magyar iparos volt. Gépgyárat alapított, mely kiváló sikerrel működött s e sikert nem támogatta semmi reklám, dicsekedés. A Vidacs-ekék híresek voltak a hazában és a külföldön mindenütt, ahol az édes mindnyájunkat életető kenyeret termeszti. Együtt dolgozott a munkásaival. Kora hajnalban ott volt már közöttük, s a munkások nem panaszkodtak a munkaidő hosszúsága s a fekete kenyér miatt, mikor azt látták, hogy gyártulajdonosuk maga is ott veri a vasat az üllőn, velük együtt, s ugyanabból a fekete kenyérből szeg magának és családjának, amely a munkásoké.”

Ameddig magyar munkásokkal dolgozott, nem is volt baja. A magyar munkás természete a becsületes ragaszkodás kenyér-adó gazdájához, akivel együtt érez és együtt dolgozik. De mikor a gyári üzem megnövelése céljából részvénytársaságot csináltak a Vidacs-gyárból, a külföldi tőkével együtt bejött a külföldi munkás s velük valami lázító és lázadó szellem, amely felforgatta a békés egyetértést a munkaadó és munkás között, mert a külföldről behozott munkások háromszor annyi bért kaptak, mint az itteniek, s ez volt a mozgolódás első oka. A többi munkás vérszemet kapott és ugyanannyi bért követelt. Persze, ezt Vidacs gyára el nem birta. A felizgatott munkás-csapat nem nyugodott, míg meg nem kapta a követelt béremelést.

Ez aztán romlása lett a vállalatnak. A nagy munkák meg voltak kezdve, súlyos vinkulumok alatt záros határidőkre lekötve, a munkásokkal tehát nem lehetett kikötni, meg kellett adni minden követelésüket. Ezek a túlcsigázott követelések aztán megásták a vállalat sirját. Pár esztendő alatt likvidálni kellett, s e fényesen megindult vállalatból nem maradtak, csak a pusztá falak!

Vidacs, a nagy márcziusi nap zengő-hangú népszónoka, nem tudta túlélni a bukást. Volt a régi Kigyó-utcában egy négyemeletes ház - akkoriban még nem volt sok Budapesten - annak a negyedik emeletére ment föl s ledobta magát.

Vagyona az utolsó krajczárig rendben volt, a honvédmeház rábizott pénzeit a legnagyobb rendben számolta le az építő bizottságnak. Éppen a halála előtti napon. Ez volt a testamentuma.

Ugyanannak a háznak ugyanazon emeletéről vetette le magát a márcziusi napok egy másik oszlopa, Nyáry Pál. Nagyszabású élet szomorú vége volt ez, amelynek pecsétjét sohasem fogja feltörni profán kéz. Halálának titkát egyetlen ember tudta, Jókai Mór. Ő pedig el nem mondta, senkinek el nem árulta, le nem írta soha, sehol. Nem fogja tehát megtudni senki. „Nyáry Pál életének a regényét én jól ismerem, - mondja Jókai, - de leírni nem fogom soha, - elrettentő például azoknak, akiket valami végzet arra ösztönöz, hogy ezért a szegény Magyarországért feláldozzák a saját boldogságukat, lelküket, mindenüket!”

Ez nagy vonásokban a Petőfi jóbarátainak képe. Nem mindannyié, mert hiszen leszámítva azt a pár csodabogarat, aki haragudott rá, s akikről külön kell majd, kuriózumból, megemlékezni, Petőfinek Magyarországon barátja, bámulója volt minden férfi, bálványozója, imádója minden asszony!

Petőfi ellenségei.

- Kortársak följegyzéseiből, egykoru lapokból, stb. -

Petőfi - és ellenség! Elgondolhatja ezt magyar ember? Előttünk olyan anomáliának tetszik, még csak föl is tenni valakiről, aki hírét hallotta a „Talpra magyar!” dalnokának, hogy az másképpen, mint a csodáló imádás hangján beszéljen róla! És mégis. Az a szennyes folyó, a politika, mely besározza Krisztust magát, s az irigység, amely előtt az Isten sem szent, hozzányultak a mi bálványunkhoz, s megpróbálták lerángatni magukhoz a porba. Persze, nem sikerült nekik, csak magukat keverték az ingoványba, de a történelmi igazság kedvéért fel kell jegyeznünk, hogy voltak ilyenek is, okulásul az utókornak, amely nem becsülné meg eléggé a maga nagy embereit.

Petőfi a Kis-Kunságban lépett fel képviselőjelöltnek. Május harmadikán ír egy Bankos Károly nevű ismerősének, hogy követ óhajtna lenni, mert - úgy mond - okos emberek lesznek az országgyűlésen, de most lelkesedettek és lelkesíteni tudók kellenek”. Junius elején Pálffy Albert tollából cikk jelent meg a „Márczius Tizenötödike” című lapban, mely az ő jelöltségét támogatja.

Szokás szerint bejárta kerületét, volt Fülöpszálláson, Szabadszálláson, Kunszentmiklóson és Laczházán, s szétosztogatván nyomtatott proklamációit, visszatért a fővárosba. Néhány nap múlva újra lement a választókerületbe, ahol választói kérésére beszédeket ígérkezett tartani. Időközben azonban a szabadszállási református papnak, Nagy-nak a fia ellenjelöltül lépett fel, s természetesen a „helybeliek” s minden ahhoz tartozó, a pap fiát pártolta. A hatóságok, a hivatalos emberek, a községi belső emberek mind Nagy Károlyt támogatták s Petőfit véres republikánus hírébe keverték, aki csak felforgatásra tör s királynak és felsőbbségnek esküdt ellensége.

Megindult azután a rágalom hivatalos apparátusa is, Petőfi notórius ember, akinek már Pesten beszélni se szabad, amellet *tót*, királygyűlölő és *hazaáruló*.

Ferenczi Zoltán kiváló Petőfi-életrajzában a legrészletesebben elmondja az egész választás történetét. Petőfi maga a választási kampány lezajlása után a „Márczius Tizenötödike”-ben egy levél keretében megírta a bukása történetét, melyről aztán a Pesti Hirlap, Életképek, Jelenkor, a költőt pártoló s a balsikeren indignálódó cikkeket vettek át.

Maga a főesemény lefolyása a következő:

- Junius 12-ikén a szabadszállási tanács majd éjfélig ülésezett s népgyűlést tartott, melyen sikerült a népet fölingerelni a költő ellen. E mellett hivatalos formában junius tizenharmadikáról a tanácsülésből figyelmeztető és elijesztő levelet küldtek Bankoshoz Szentmiklósról, melyben óvják Petőfit a választás napján a Szabadszálláson való megjelenéstől, mert a nép *méltó haragjáról* jót nem állhatnak. A költő azonban 14-ikén estefelé mégis átment s nejével egy ismerőshöz szállt, hol szerfölött megijedtek jelenlétén. Egy rokona (Herpainé) szintén ijesztő híreket hozván, a költő már-már eltávozott volna, de felesége lebeszélte. Sőt ösztönzésére fölment a városházára is. Ekkor az ellenpártiak egész éjjel itatták a népet, mely reggelig zajongott. Midőn reggel újra fölment a városházára, ott a részeg tömeg körülvette, szóhoz sem engedte jutni, agyonveréssel fenyegette s a követválasztási elnök s a tagok is sértegették, mire elhatározta, hogy távozik s visszamegy Szentmiklósról. Rögtön szállására kísérték, kocsit adtak, felült nejével, s a kocsis a kapott utasítás szerint egy mellékuton vitte Szentmiklósról, nehogy odaváló választóival az uton találkozzék, ezek visszahozzák. A szentmiklósiak megérkezvén Szabadszállásra, már előre többen elejökbe mentek s a Nagy Károly pártjára hívták őket, azt mondván, hogy Petőfit agyon akarta a nép verni, s maga kérte a tanácsot, hogy

fedezet alatt küldje el a városból. Midőn a szentmiklósiak Bankos vezetése mellett megmaradtak a költő pártján, fenyegetésre fogták a dolgot, hogy félreverik a harangot, ha be mernek menni, s mindnyájukat agyonverik. Sőt a követül bement Bankost, ki Petőfi érdekében szólt, szintén fenyegették. Ekkor a szentmiklósiak hazaindultak, s habár a következményektől megijedt választóbizottság két követet is küldött értük, hogy csak bátran menjenek be a választásra, ezek elkeseredetten távoztak. A költő pedig még aznapról részletes levélben megírta bukása történetét a „Márczius Tizenötödiké”-be, hol 19-ikén meg is jelent. Onnan, némi szelidítéssel, egész terjedelmében átvették a többi lapok és általában a legnagyobb indignációval irtak az ellene elkövetett gyalázatos eljárásról. (Ferenczi, Petőfi életrajza. III. k. 253-4.)

Mindegy, megtörtént, nem első és nem utolsó eset Magyarországon, hogy érdemes fiai provinciális butaság következtében ignoráltattak. Ilyenkor száz hasonló eset jut eszembe, nem bukott-e meg számos nagy emberünk a választásoknak nevezett középkori hadjáratok alatt, s nem ejtették-e el Jókait Budapesten, Tóth Kálmánt Baján, sőt volt olyan is, akit szülővárosa addig mindig molesztált ezer kéréssel és kívánsággal, amíg egyszer föl akart lépni. Akkor egyszerűen ignorálták.

Mindegy. Akárkivel meg lehetett ennek történni, de Petőfivel szemben örökös szégyenfolt marad ez. Hát még ami *aztán* következett.

Jókai a legnagyobb megbotránkozással beszéli el a következőket:

„- Magyarok istene! Ha ma volna egy Petőfi, ötven helyen választanák meg képviselőnek, akkor pedig megbukott a saját szülőföldén, Szabadszálláson; megbukott oly borzasztóan, hogy menekülnie kellett a városból, mellékutakon, nehogy agyonverje az ellenjelöltje mellett lelkesedő nép, őt, a nép apostolát! Ugyanakkor egy hajduböszörményi poéta kegyetlen verssel tromfolta vissza a „betyár Petőfit”, akinek költeményeit a piac közepén égette meg a nép.

A nép? Petőfi verseit?

Még csak arra sem érdemesítették, hogy az országgyűlés padjai végében valahol helyet adjanak neki; mindenki ellensége volt. Még az édes, jó publikum is. Az „Életképek”-nek még márcziusban ezerötyszáz előfizetője volt, s márcziuson túl, mikor Petőfi is szerkesztőtársnak lett megnevezve, mikor azokat a leggyönyörűbb költeményeit írta, amikor maga körül még Aranyt, Gyulait, Szász Károlyt, Lévait egyesíté munkatársakul, leszállt a lap négyszáz előfizetőre, s a kiadó felmondott. S Petőfi költészete akkor kulminált!

E mély elkeseredésében elpanaszolta a szabadszállási bukása esetét lapjainkban, elmondva a visszaéléseket a választás előtt és alatt. Erre az akkor legelőkelőbb lapban az ellenjelölt (ha jól emlékszem a nevére: Nagy Károly) részéről egy válasz lett közzétéve, amiben az Petőfit „gazembernek” nevezi!

Hiszi ezt valaki? Egy Petőfi neve után a „gaz” epitheton? Ugy-e, hogy mese ez?

Petőfi azonnal Pálffy Albertet meg engem küldött mint segédeket a megsértőhöz, lovagias elégtételt követelni. A kihívásra a nagyérdemű hazafi azt felelte, hogy ő bizony pisztolyra senki fiával nem verekedik, hanem álljon elé az a Petőfi egy szál kardra, s tudom, hogy úgy kettéhasítom, hogy fele erre, fele arra esik!

Kettéhasítani egy Petőfit!

Most meg aztán porszemenként raknék össze, csak tudnók, merre fujta széjjel a szél. Mi aztán kiadtuk a bizonyítványt, hogy a képviselő úr nem akar lovagias elégtételt adni, s Petőfinek el kellett tenni az emlékei közé a keserű megbántást.”

Igy Jókai. És azóta száz esetünk van, hogy az író becsülete a publikum előtt csak addig tart, amíg nem kér tőle valamit.

A forradalmárnak és hazaárulónak kikiáltott Petőfi pedig gyarapította a nemzet kincsesházát gyönyörű költeményeivel, s beszélt a nemzetnek szabadságról, forradalomról akkor, mikor a publikum nagy része még azt se tudta: mi fán terem a szabadság. Jellemző, hogy mikor 1838-ban a győri cigányok Párisból visszajövet a nemzeti színpadon is felléptek, mint ahogy akkortájt minden kóklert és svarczkinsztlért odaeresztettek, a fiatalság egynémely része a Párisból hazatértektől szeretne volna hallani a híres forradalmi dalt, a Marseillaisét. Egy-néhányan elkezdik kiabálni:

- Marseillaise! Marseillaise!

Egy csomó zrinyibeli jogászcsemete utána:

- Marczele! Marczali! Marczili!

Azt hitték, valami cigánypurdé-csodahegedüs. A cigányok aztán szégyenszemre kijelentették, hogy nem tudják „azst a nótát”. Lehet, hogy nem merték eljátszani.

*

Petőfinek voltak igazi és képzelt ellenségei.

Az igaziakkal korán meg kellett ismerkednie. Már az iskolából hozott néhányat, akik ott kezdtek rá irigykedni. (Ugyan mi az istencsodáját irigyeltek tőle akkor?) Így, alig hogy versei kezdtek megjelenni, álnév alatt egy pimasz kritika jelent meg róla. Lerántották a sárga földig, megtagadtak tőle minden talentumot. Petőfi felelt a kritikára s mert gyanította, honnan fúj a szél, így végezte a feleletet: Fogadjátok hazám *legszebb erényű* ifjai hódolatom *tömjénét!* Amely végsorokban az aláhuzott szavak Szeberényi és Dömjén neveket adnak ki. Lehet azonban, hogy bár az iskolapadokban sok irigykedési tény fűződik a nevükhöz, ebben a piszkos kritikában egyiknek sem volt része.

Hiszen, hogy ilyen kritikusok akadtak, azt jól tudjuk. Ime nem kisebb ember tagadta meg Petőfitől a tehetséget, mint Greguss Ágoston. Ő különben csak követte Zerfi, Császár Ferencz és Hazucha példáját. Aztán ott volt a „Honderű”, melynek szerkesztője, Petricsevich Horváth Lázár minden volt, csak népies nem. Szalon-poétákat szeretett volna nevelni, ha egyáltalán tudott volna nevelni valakit. Erről a lapról írta azt a gyilkos élű költeményt a Honderűhöz, amely így kezdődik:

„Ó honderű, te Lázárok Lázára, Te csak nevednek két bötüje vagy, Nevednek vagy csak két végső bötüje... Húzd meg magad, nehogy tovább ragadj! E két bötü elül, hátul olvasva Egyformán mondja meg kilétedet. De én becsüllek, mert hisz aranyával Fizetted egykor költeményimet!”

Horváth Lázár aztán kegyetlenül megharagudott Petőfire és az egész társaságra. Széchenyi István a Honderű-t kedvelte s szokott modorában angol calambour-t csinált rá. Azt mondta, hogy a Honderű „Hunterri” (vadászparipa). Petőfiék a Pesti Divatlapban rádupláztak erre a szójátékra s azt írták, hogy a Honderű nem „Hunterri”, hanem francziául „honte des rues!”, ami átkozottul diffamáns komplementum.

Horváth Lázár azzal lőtt vissza, hogy kifogyván minden magyar gorombaságból, németül kezdett el ágyuzni, s a Pesti Divatlapot egész pereputtyával együtt elnevezte „Lumpengesindel von Gemeinheiten”-nek. Petőfinek ez annyira megtetszett, hogy egymás közt sokáig ezt a titulust használták. Lett aztán belőle duellum, triellum és az Isten tudja még hányféle „ellum”, de, hál’ Istennek, egészségesek maradtak mindnyájan s attól még most is élnének, ha meg nem haltak volna.

Előbb barátai, később ellenségei közé tartozott Kuthy Lajos is, a „Hazai rejtelmek” híres és gavallér írója. Ez az úr zsurokat adott s meghívta rá író társait is. Egyik zsuron ez a kedélyes diskurzus fejlődött ki Kuthy és Petőfi között:

- Ugyan, te Sándor, szeretted-e te már életedben úgy nő, hogy pénzedbe ne került volna?

Mire Petőfi így vágott vissza:

- Hát te, Lajos, szeretted-e már életedben úgy nő, hogy annak ne került volna pénzébe?

Egyszer meg le sem ültette Petőfit, mikor Jókaival vizitelték nála. Állítólag „légyottja” volt valakivel s terhére volt neki a vizit. No, Petőfinek se kellett egyéb, egy úr, aki őt le sem ülteti, mikor nála vizitel! A legközelebbi zsuron az került szóba, hogy ki milyen munkán dolgozik? Kuthy valami új nagy vállalkozáson törte a fejét, Petőfi pedig csipősen vágott oda:

- Én egy regénybe fogtam, amelynek a címe: „Rinaldo Rinaldini”. Tégedet tettelek meg a hősnének!

Kuthy az ajkát harapta mérgében, s fölkelve, Sándorhoz lépett s a vállára veregetve, így szólt hozzá:

- Nagyot nőjj, édes öcsém, ha engem valaminek meg akarsz tenni!

Ezzel aztán vége is volt a látogatásoknak. Kuthy aztán mind furcsább mesterségekbe keveredett, így teszem föl, a pozsonyi országgyűlésből, Jókai állítása szerint, azzal a megbizatással küldték le Pestre, hogy *kémlelje* ki Petőfit, vajjon igaz-e az a kolportált sugdosás, mely szerint Petőfi titkos forradalmár, aki bujtogatásban utazik s a parasztságot akarja à la Dózsa György fölláztatni, s azzal nagy vérontást kezdeni. Kuthy aztán fényesen adta Conan Doyle-t, s elkezdett Petőfi után kérdezősködni, sőt magához Petőfihez is elment, de ott fura kérdéseibe annyira belébonyolódott, hogy a végén már kinos zavarában a Petőfi iratai közt kezdett turkálni. Azt is mondják, hogy a zavar tettetett volt, a turkálás elpalástolhatására. Elég az hozzá, hogy Petőfi szép csendesen odaszól - megemlékezvén a multkori elutasításról - a kutató Kuthynak:

- Kérlek, kedves barátom, jöjj hozzám máskor, most a feleségemre várok. Rendez-vous-m van vele!

Kuthy úr megszégyenülve távozott.

*

Ki tudja ma már, ki volt az a Hazucha, meg hogy ki volt az a Zerfi?

Zerfi, mint Ferenczi Zoltán Petőfi életrajzában találóan jegyzi meg: zsoldos. Volt az ujság-írónak egy, szerencsére ritka, de annál veszedelmesebb típusa, a pusztán pénzért dolgozó ember, aki a megélhetés gondjai által sarkantyuzva, aszerint változtatja a meggyőződését, amilyen lap fizeti, s így megtörténik, hogy kis idő multával ugyanazt gyalázza, amit nem régen dicsért, s viszont. Ezek fajtájához tartozott Zerfi, aki kenyéradó gazdájának szájaíze szerint hol ezt ugatta meg, hol amaszt, de sohasem meggyőződésből, hanem piszkos haszonért. Ezért nevezi őt Ferenczi jogosan és találóan „zsoldosnak”, aki mint a középkor landsknechtjei, ma megtámadta és levágta ugyanazt, akit tegnap védett, mert ma más fizeti. Ez a Zerfi eleinte a Honderű zsoldjában állott, s akkor Petricsevich Horváth Lázárnak akarván tetszeni, egy tizenegy számra terjedő cikksorozatban, mely legnagyobbbrészt akkori irodalmi viszonyaink tudatosan elferditett képe, Petőfit, a régi jelesek útjáról sötét alagutba tévedt átmenő epigonnak tartja. És ilyen emberek informálták a külföldet! A cikksorozat után Zerfi J. Gusztáv aztán folytatta Petőfi elleni támadásait a Budapesti Híradóban. Legyalázta Petőfit a sárga földig, műveletlenséggel, durvasággal, nevelés hiányával vádolja, s azzal tetézi orczátlanságát, hogy a cikk alá (az Augsburger Allg. Zeitungban) a dr. Falk nevét írja. Elképzelhető, hogy az igazi Falk, a mi nagynevű írónk és politikusunk, sietett kijelenteni, hogy neki ezekhez a cikkekhez semmi köze sincsen.

A Honderú pedig Petőfi ellen tromfnak Haidort akarta kijátszani s állandó rovatot nyitott a jó Haidor dicsőítésének. Ime, egy szemelvény ezekből a dicsőítésekből:

- Haidor munkái a divatos Petőfié felett, csekély véleményünk szerint, annyival föntebb állanak, mennyivel egy európai műveltségű költér (*sic!*) fönnebb áll oly költőnél, ki saját hona keskeny szellemkörén túl mitsem ismer.

Pulszky Ferencz igazságosabban ítélte Petőfiről, habár Gyulai Pál túlszigorúnak mondja kritikáját.

De ami túlszigorú volt a Pulszky bírálatában, azt kellő értékére szállítja le Eötvös József báró fölszólalása a Pesti Hírlap-ban, melyet Gyulai viszont a legigazságosabb fölszólalásnak nevez, és méltán.

*

A képzelt ellenségek sorában ott áll Pákh Albert. Egyszer így mutatkozott be: „Én vagyok az a veszett kutya, aki Petőfit megmarta!” Arra a költeményre célzott, mely így kezdődik: Isten veled, te elpártolt barát, veszett ebként ki szívem megmarád! Valami hiábavalóságért haragudott meg rá, s mikor megbékültek, meg akarta semmisíteni a verset, de Pákhnak megtetszett, nem engedte.

Hát maga *Jókai*? A Petőfi lelki testvére, aki mégis haraggal vált el tőle, haraggal, úgy hogy sohasem békültek ki többé. Az összeveszés oka Vörösmarty volt. Hogy mivel tartozott Petőfi Vörösmartynak, azt nem kell részletesen elmondani. Elég, hogy Petőfi, aki nem szokott dedikálni, a költeményeit Vörösmartynak ajánlotta.

És ezt a Vörösmartyt tudta Petőfi megverselni úgy, hogy ez volt a refrénje: „Nem én téptem le homlokodról, magad tépted le a babért!” A dolog históriája röviden ez: Vörösmarty tudvalevőleg országgyűlési képviselő volt 1848-ban. Kossuth törvényjavaslatot nyújtott be ujonczjutalék és pénz megszavazása iránt, mely látszólag a meglevő osztrák sereg szaporítására látszott irányulni, valójában pedig nemzeti hadsereg fölállítását célozta. Mindegy volt Petőfinek. A dolog színe az volt, hogy az osztrák haderőt gyarapítják, s gyűlölettel fogadta a törvényjavaslatot. Az is szálka volt a szemében, hogy a törvényjavaslatot Kossuth nyújtotta be. A törvényjavaslatot nagy többséggel fogadták el, s reászavazott Vörösmarty is.

Ez éppen elég volt Petőfinek, hogy végezzen Vörösmartyval. Megírta azt az ominózus költeményt, amely miatt eltávolodtak egymástól, a két testvérbarát: Jókai és Petőfi.

Szerkesztőtársak voltak, Emődy Dániel lakásán gyűltek össze még egy megbeszélésre. Ott Jókai kijelentette, hogy Petőfi mint szerkesztőtárs kiadhatja azt a verset, de akkor Jókai megszűnik a lap munkatársa lenni. Jókai ezeket mondta neki:

- Vörösmarty neked is, nekem is második atyánk volt. Ő vezetett be az irodalomba; ő pártfogolt, ő szeretett bennünket, ő figyelmeztetett hibáinkra. S aki négyszem közt mondja meg hibáinkat, az nem kritikusunk, az barátunk. Az apánk. Nem szabad őt megtámadnunk.

Petőfi ezt felelte rá:

- És ha igazi apám volna, sem kimélném azért, amit tett!

És kiadta a verset.

A vers megjelenése után Jókai kinyilatkoztatta, hogy a vers az ő helyeslése nélkül adatott ki. Erre elvált a két jóbarát, s úgy el tudták egymástól szakítani magukat, hogy többé egymásnak a nevét sem mondták ki.

„Csak egy nehéz év után jöttünk össze, - mondja Jókai. - (Csak nyolcz hónap volt, de beillik egy évnék.) A Buda bevétele örömnépére tartott lakománál találkoztunk ismét.

- Sok minden áldomást mondtak ott. Én csak a magaméra emlékszem:
- Éljenek azok, akik ezután fognak meghalni a hazáért! Éljenek örökké!

Ekkor odafordult hozzám és azt mondá:

- Köszönöm, hogy *én értem* is ittál!

S összekocczintá velem poharát.

Ez a pohárkocczintás volt az utolsó bucsuhang közöttünk.

S elváltunk, anélkül, hogy egymást megöleltük volna. Nagyobb volt a dölýf mindkettőnkben, mint hogy valamelyikünk megvallotta volna, hogy fáj a harag.

S csakugyan jól mondta: az a pohárköszöntő neki is szólt!

Ha én azt akkor tudtam volna.”

És azóta jóbarát és ellenség pihennek az örök békesség országában.

Mennyire mindegy lehet nekik most, hogy ki szavazza meg ezt vagy azt a törvényt, s hogy kinek milyen verse jelenik meg az Életképekben? Vagy hogy talán már meg is szűnt az az ujság? Ki bánja? Odalenn, odaát nincsen polémia. Nem lehet ott ellenség, ahol csönd van és pihenés.

Ha visszajöhetnének s újra kezdhetnék, talán másképp csinálnák. Vagy újra végigjátszanák ugyanazt a világi komédiát? Ki tudja?

*

S erről a visszajövetelről jut eszembe, ide kell, hogy irjam Jókainak egy jegyzetét, amelynek olvasásakor mindig végigfut rajtam a borzongás. Fönnebb soroltam Petőfinek egynéhány ellenségét. Köztük volt a *Hazucha* József neve is. Ez a Hazucha, aki kedvezőtlenül bírálta Petőfit, államhivatalt viselt, s leszámítva ezt az oktalan balvélekedését, komoly, tisztességes ember volt, s mint említém Petőfinek ellensége volt.

Ez a Hazucha jó barátságban élt Katona főmérnökkel, aki viszont Jókait ismerte, maga is íróember volt s a forradalom előtt egy folyóirat (a „Rajzolatok”) főmunkatársa. Az 1849-iki rémnapok elzajlása után Katona Hazuchánál lakott Budán. Egy este, decemberben volt, Hazucha szokatlanul felizgatva tért haza.

Katona, aki maga mondotta el Jókainak ezt a történetet, amint észrevette Hazucha egész lényének felháborult voltát, megkérdezte, hogy mi történt vele?

Hazucha a következőket mondotta neki:

- Amint a fedett folyosón jövök hazafelé, egy szögletből elélem lép egy ember és megszólít: ismerem-e? Ráismertem: *Petőfi* volt. Azt mondta: ön nekem ellenségem volt valaha, de azért becsületes hazafi. Én menekülni akarok külföldre, segítse elő menekülésemet mint hivatalnok.
- S mit tett ön? Hová tette őt? - kérdezé Katona.
- Azt nem mondom meg. Mindenki tudja, hogy ellensége voltam; ha elfognák, azt mondaná a világ, én árultam el.

*

Nemsokára Hazucha meghalt, magával temetve el titkát, s mi ismét ott vagyunk a Petőfi-végzettel a fekete éjszakában, amelyből csak nevének csillaga világít elő: porát szétfutta a szél.

A legendának hőse pedig, a csillagkoszorus, ott mosolyog a magasságban, földi hiúságon, barátan, ellenségen, mesén és valóságon egyaránt!

A „Talpra magyar!”

Márczius tizenötödike 1848-ban szerdai napra esett. „A fővárosnak nem mindennapi színe van” írja a Pesti Hírlap. „A mozgalmas szellem, mely egész nyugaton fölemelé zászlóját, itt is nyilvánulni kezd. Azon késlekedés, melyet a fővárosi tábla temporizációja az alsó tábla teendőink iránti feliratának tárgyalása körül okozott, itt is petícióra adott alkalmat. Márczius 15-ikén reggel tizedfél órakor az ifjuság az egyetem három szakjabeli kortársaival egyesült, kikhez még számos, minden koru és rangu férfiak csatlakoztak s Landerer és Heckenast nyomdája előtt megállván, követelték a petíció 12 pontjának, úgy Petőfi Sándor egyik költeményének rögtöni kinyomatását. A nyomda tulajdonosai engedtek a kívátnak. Az összegyűlt tömeg pedig, daczára a sűrűn hulló esőnek, példás türelemmel bevárta a cenzura nélkül kinyomatott első magyar példányok elkészültét, ami megtörtént délelőtt 11 és fél órakor. A nyomtatványok idegen ajku polgártársaink iránti tekintetből németül is elkészültek. Örömmel jegyezzük fel, hogy a 12 és fél óráig tartó csoportozatot a legkisebb rendetlenség sem zavará meg!”

Ime, az események hű krónikása; így írja ezt az idézett lap 1848 márczius 16-ikán, csütörtökön megjelent száma.

Az iskolák ezen a napon zárva voltak, az egyetemi ifjak kikérték és meg is kapták az egyetem zászlaját, amely alatt vonultak; a pesti nép örömeiben Buda is osztozott s este illumiált ablakok előtt vonult a vigan zajongó, éneklő, éljenző menet, mely csak az imént kísérte le Táncsicsot diadalmenetben a várhegyről s vitte családjá körébe.

A márczius 16-ikán megjelent lap homlokán kövér betűkkel nyomva ez áll:

„A sajtó szabad!”

A sajtó lánczainak letörését a helytartó-tanács elnöksége márczius 16-ikán közölte a nyomda-tulajdonosokkal. Este a nádori lak is ki volt világítva!

Petőfi márczius első napjaiban Veszprémben volt. Ott értesült a párisi forradalom eseményeiről és így kiált föl: „Oh, mikor én meghallottam, hogy Lajos Fülöpöt elűzték s Franciaország republika!? Egy Pestről távollevő megyében utaztam s ott egy fogadóban lepte... rohanta meg e hir fejemet, szívemet, lelkemet, idegeimet. Vive la republique! kiálték föl, aztán némán, merően álltam, de égve, mint egy lángoszlop. Amint eszméletemet visszanyertem, egy aggodalom kezdett bántani, a jelszó ki van kiáltva, gondolám, ki tudja, mi nem történt vagy történik, míg én haza érek? Nélkülem kezdődjék a forradalom? Hah! Nyakra-főre siettem a fővárosba... reszketve, lélekzet nélkül értem haza... Általános volt a lelkesedés, de még semmi sem történt... Nagyot lélekzettem, mint a buvár, midőn a víz alól fölmerül.”

Márczius 7-ikén ért Pestre. Itt mindennap részt vett az ifjuság gyűlésein s az itt elhangzó beszédek, de leginkább a fönt idézett lelkes hangulat, szívének égő szabadságvágya adták tollára a földetrázó dalt, a nemzeti ébredés harsona-szavát, a „Talpra magyart!”

A „Talpra magyar” márczius 13-ikán született, a Julius Caesar és Atilla legendaszerű halála napján. Márczius idusa, a zsarnokhalál-születésnapja hozza világra a leglángolóbb szabadság-dalt!

„Mig én az egyik asztalnál a Nemzeti dalt irtam” - mondá Petőfi - „feleségem a másik asztalnál nemzeti fejkötőt varrt magának.”

A nagy napok rövid történetét Ferenczi így adja elő: Márczius 14-ikén az „Ellenzéki kör” közgyűlést tartott, melyen az ifjuság oly elhatározással jelent meg, hogy, mint Franciaországban tették a reformokkal, úgy itt is követelni fogja, hogy a 12 pontot petíció alakjában

a reform-lakoma résztvevőinek aláírásával terjeszték föl egyenesen a királyhoz. Ezt elfogadta ugyan a gyűlés, de Klauzál Gábor indítványára elhatározta, hogy előbb az országban köröztetvén, nagyobb súly kedvéért több százezer aláírást szerez. Ez a halogatás mélyen elkésztette az ifjúságot, el Petőfit is, ki nem lévén jelen, Jókai által értesült a határozatról. Az ifjúság esti 7 órakor szintén ülést tartott a Fillinger kávéházban, az ugynevezett „Közvélemény-asztala” mellett. Itt hallották meg először tíz óra tájban, hogy márczius tizenharmadikán kitört a bécsi forradalom és Metternich elűzetett. Ekkor vége volt a halogatásnak. Vajda János bezárta az ajtókat, hogy addig nem távoznak el, míg nem határoznak; Vasvári pedig kivonván törét, így szólt: „Esküszöm a szabadság istenére, hogy mindaddig nem fogok nyugodni, míg a zsarnokság fenéjét gyökerestül ki nem irtottam!”

Ez hatott. Az ifjúság lelkesülten ismételte az esküt s elhatározta, hogy követelni fogja a szabadságot!

A márczius 14-ről 15-re beállott éjszakát Petőfiék ébren töltötték, a Jókai társaságában. Anyja is ott volt s mikor az ifju, lángoló szívű költő lelkesülten hangoztatta, hogy tudatában van a következő nagy nap egész jelentőségének, hogy el van készülve szembeszállni az erőszakkal s ha kell a szuronyokkal is szembeszáll, de kivívja a sajtószabadságot, az ő vágyainak eszményképét, a szerető anya és feleség nemhogy lebeszélték volna, de lelkesítették a küzdelemre!

Alig hajnalodott, fölkészült s ment a Fillingerbe, az ifjúság gyülekező helyére. Utközben Vasvárit, Bulyovszky Gyulát találta s fölvitte őket Jókaihoz, akinél megegyeztek, hogy a sajtó felszabadítását fogják elsősorban sürgetni s megszerkesztették a 12 pontot (Mit kíván a magyar nemzet?), a proklamációt.

Nyolcz órakor értek a kávéházba, ahol nem sokan voltak még. De azért az egyre-másra gyűlő ifjúság előtt felolvasták a proklamációt, amelyet elfogadtak.

Ezután következett a történelmi nagy pillanat!

Petőfi felállott s elszavalta a „Nemzeti dalt”.

...És fölkelt a szavalat harsogása nyomán „rabágya kópárnáiról” a bilincsbe vert gondolat. Templommá lett a homályos, szűk helyiség s a lelkes hallgatóság egy szívvel, egy lélekkel harsogta utánna a refraint:

„Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!”

Ez a pillanat a forradalom, a szabadság, a nemzeti megújulás, a csoda-idők s a legendás esztendő szellemi kezdete!

Éppen a Józsefnapi vásár közeledett, tehát a pesti utcáknak a szokottnál sokkal mozgalmasabb képe volt. A lelkes ifjúság az egyetemre ment, ahol a tanárok beszüntették az előadásokat s az egyetemi ifjak kitódultak az udvarra. Ott a szitáló esőben Jókai székre állott, fölolvasta a proklamációt, utánna Petőfi elszavalta lángoló lelkesedéssel a „Nemzeti dalt”. Hatása az ifjúságra elképzelhető!

A vásáros nép is impozáns tömegben csatlakozott az egyetemi ifjúsághoz, mely az egyetemeiket mind bejárván, a censorhoz akart menni, hogy vele is aláírassa a proklamációt. De Petőfi kijelentette, hogy censort többé nem ismer, ennek folytán censorhoz nem is mehet, ellenben megy egyenesen a nyomdába.

Ebbe mindnyájan beleegyeztek s nem találván ellenállásra sehol, odavonultak a régi Hatvani-utczába, mely később „Márczius 15-ike utca” nevet kapott (én még láttam a barátok temploma sarkán ezt a fölírást) s a régi Horvát-ház előtt csoportosult. (A mai Pálffy-ház, amelynek földszintjén, a Szép-utca s Hatvani-utca sarkán volt a Landerer és Heckenast nyomda.)

Jókai, Vasvári, Vidács és Petőfi, mint az ifjuság küldöttei, bevonultak a nyomdába s lefoglalták a sajtót „a nép nevében”. Landerer óvó szavai után az ifjak a felelősséget magukra vállalták. Nyomban szedésbe adták úgy a proklamációt, mint a Nemzeti dalt, Jókai tudatta a várakozó tömeggel a történeteket. Mindenki türelmesen várt, szakadt az eső, s kezdték kifeszíteni az esernyőket. De Vasvári azt kiáltotta a tömegnek, hogy mit fog csinálni, ha majd golyók és bombák potyognak? Mire az esernyők kezdtek eltűnedezni.

Vasvári, Degré, Bulyovszky Gyula tartottak ezalatt beszédek, Petőfi pedig újra elszavalta a Nemzeti dalt, a tömeg pedig esküre emelt kézzel dörögte utánna a refrain. Egy tanu szavát idézi Ferenczi, aki ezt mondja: „A dicsőített fiatal népköltőben itt, ezernyi sokaság előtt, a szabad ég alatt bátor homlokával s eltökélt arczkifejezésével egy őskori látnokot képzeltünk magunknak, ki rabigába vert honfiai, véreit, lánczaiknak összetörésére szólítja fel s ösztönzi - hozzáképeltük a halhatatlanság örökzöld borostyánjait halántékára!” Utánna Irinyi, Egressy, Irányi és Vidacs beszéltek, majd Gyurkovits Máté, előkelő pesti polgár, szücsmester (aki később városi hivatalnok lett s közel százéves kort ért el) *német* beszédet tartott, melyben a nap s az események jelentőségét magyarul nem értő polgártársainak lelkesen tolmácsolta.

Fél tizenkettő volt, mikor Irinyi bemutatta a népnek a szabad sajtó első szülötteit, a 12 pontot s a Nemzeti dalt, amelynek német fordítása is elkészült. A sajtó-gép, melyen e történelmi napon a lelkes ifjak keze által (nehogy a nyomda valamely alkalmazottját terhelje a felelőség) az első szabadsajtó-példányok nyomattak, a Franklin Társulat (Heckenast utóda) tulajdonába ment át s jelenleg a Petőfi-ház muzeumának fogja a tulajdonos jóságából, mint szent ereklye, örök diszét képezni!

Ezrivel osztották szét a nyomtatványokat, melyek egy-egy példányát most becses ereklye gyanánt őrizik - eljárták a szerkesztőségeket, felszólítván őket, hogy ezentul lapjaikat ne censuráztassák - vittek egy példányt a szabad-sajtó első termékeiből Kubinyi Ágostonnak a Nemzeti Muzeum igazgatójának azzal a kéréssel, hogy örök emlékül tétesse el.

A Muzeum előtt folyt le a délutáni népgyűlés, amelynek alkalmával újra nyomtatványokat osztogattak s Petőfi elszavalta gyűjtő hatású Nemzeti dalát, mely azóta e nap himnusza lett s a kőlabák, melyen állva az eskü szavait menydörögte, ma márvány-emléktábla jelöli, melyet a magyar ifjuság emelt az „ifju magyarság” lelkes hőseinek.

A kivilágítás alatt örömmámorban uszott a város, ének, éljenzés, beszédek zaja hangzott s ragyogó transparensok hirdették az ünnep jelentőségét.

„Feltűnő volt azonban” - írja a Pesti Hírlap - „hogy a magyar tudós-társaság lakásán, hol minden más kivilágítás alkalmával feliratok, transparensok szoktak lenni, most, midőn a sajtószabadság ünnepeltetett - semmi sem volt.”

A harcz mezején. (Petőfi halála napján.)

„Ott essem el én...
Ott folyjon az ifjui
vér ki szivemből.”

Magyar-Fehéregyháza Erdély egyik községe. Nagyküküllő vármegyében fekszik, a keresdi járásban, hol a Bethlen grófok múkincsekben gazdag, történelmi nevezetességű kastélya is rejtezik. Rejteznek, mondom, mert oly eldugottan fekszik, hogy alig lehet rátalálni. Innét a neve is: Keresd! Legalább így mesélik. Fehéregyháza Segesvár közelében van. Másfélezernél több a lakosa, oláhok, magyarok vegyesen. A Hallerek régi kastélya fekszik ott, melyben az ősz Haller, a segesvári csata térparancsnoka, egyszer fogadott bennünket, az írók és művészek társaságának küldötteit, egy feketére festett kupolás teremben, melyen fölül festett balüsztrád fut körül s arra támaszkodva tekintenek le a Hallerek odafestett hősei, s éppen az ősz pátriárka fölött állt Alerius, a római, ősz szakállával, jóságos arczával szakasztott mása az alatta ülő utódnak.

A kastély körül terjed el a mező, azontul a halmok lába, ott jobbra a domboldalon köemlék jelöli a helyet, a hol Bem jól célzott ágyugolyóval letörte lováról Skariatni orosz tábornokot. Mégis elvesztették a csatát...

Petőfi halálvágya, prófétai betekintése a tulvilágba számos költeményéből ismeretes. „Sirt nekem, sirt - és koporsót!” - kiált fel. - „Tudom azt az egyet, hogy nem soká élek...” - panaszozza másutt. De sejtő lelke azt is érzi, hogy „ha én majd meghalok - Nem leszen kő siromon...” Azt is dalolja: „Most gomblyukamban a virág - s ha újra zöldül a világ, Talán sirom halmán fakad...”

Kétféle halált óhajt magának. Ha az Isten ekképp szólna hozzá: Fiam, én neked megengedem, hogy úgy halj meg, mint magadnak tetszik, erre kérném akkor Istenem: legyen ősz, de szép, szelíd, derült ősz, sárga lombon fényes napsugár. Sárga lomb közt zengje végdalát egy a tavasztól elmaradt madár. S valamint az őszi természetre a halál jön észrevétlenül, én reám is úgy jöjjön, csak akkor vegyem észre, ha mellettem ül...

...De ha ezt nem engedné az Isten, akkor kérném, hogy tavasz legyen, harcz tavasza, hol rózsák teremnek, - véres rózsák, férfikebleken,... ott legyenek, s az én szivemből szinte nőjjön egy halálos vérvirág...

Sötét sejtelve nyilatkozik ebben is: „Ha meghalok, ha megfagyok, szememre megkönnyezetlen szemfedő borul, s ültetni nem fog senki egy virágot a sirra, amely rajtam domborul”. Máshol: „Te fergeteg, jöjj! szórd el csontommal szivem s nevemet, - ne tudja senki sem, hogy egykor ilyen megátkozott teremtmény létezett!” Máskor „véres napokkal” álmodik, „mik a világot rombadöntik”, mikor ő „megfagy, meghal a csatatéren...”

Koronája mind e vésztyjósító látomásoknak az „Egy gondolat bánt engemet”, amelyet Petőfi minden bámulója kívülről tud. „Ott folyjon az ifjui vér ki szivemből, s ha ajka örömteli végszava zendül, hadd nyelje el azt az aczéli zörejt, a trombita hangja, az ágyudörejt...”

S holttestemen át
Fújó paripák
Száguldjanak a kivivott diadalra
S ott hagyjanak engemet összetiporva...

Ugy történt. Ott hagyták őt összetiporva.

Fehéregyháza mezőjén pedig hősök porából kelt füstszálak ezreit lengeti a szél, de nem tudjuk: melyik kelt a költő hamvából, mert ahhoz bucsura járna egy nemzet, amely Isten kalapján bokréta, s melyhez hasonlót „Isten nem teremtett!”

*

Petőfit Gyalokay hozta kocsiján a csata színhelyére. Julius 29-ike volt. A háttér hegyei felől sötét viharfelhők közelegtek.

- Vajjon kit ver meg ma az Isten? Minket vagy az orosz? - mond Gyalokay.

- Az orosz, - mond Petőfi kurtán.

- Remélem, - feleli Gyalokay.

- Reméled? - pattan föl Petőfi. - Én követelem!

Ezt Gyalokay barátom saját elbeszélése nyomán jegyzem föl. Mikor Brassai bácsinak elmondtam, azt felelte rá:

- Est genuine Petőfiánum! (Petőfit jellemző vonása van az esetnek!)

Petőfi, mint Bem tábornok hadsegéde, vászonzubbonnyban, gyalog tartózkodott tábornoka körül, többek állítása szerint egy duplapuskával fölfegyverkezve. Bem rendelkezései közben észreveszi, hogy Petőfi mellette jár, holott az ellenséges golyók célpontja az ő környezete szokott lenni. Annyira szerette a költőt, oly nagyra becsülte s úgy féltette az életét, hogy nyomban a tartalékhoz rendelte. Többen mondják, hogy engedelmeskedve a parancsnak - hátravonult.

Innét kezdve sűrű homály száll az ő fényes nyomaira. Tapogatódzva keressük, de nem találjuk. Sejtés, kombináció, föltevés minden, csak az a szomorú, rettentő bizonyosság, hogy nincs többé.

Ferenczi hiteles előadása a következő: „Utóbb a csatatér különböző pontjain látták, hol a falu fölött, az ágyuk mögött, hol a faluban a fogadó udvarán, ahol szekere állott. Délután három-négy óra tájban (ez Lengyel dr. állítása) éppen egy hatfontos ágyut hoztak kijavítva Keresztur-ról, ezzel szemben látták Petőfit ekkor a faluba, a fogadó felé haladni. De már mintegy félóra múlva, míg Lengyel dr. a sebesülteket kötözte, a leégett falu egyik sütőkemenczében ülve pillantotta meg, kívül a lőtávolon, honnan a csata menetét figyelte. Időnként fel-felállt, eltávozott, hogy jobb áttekintést nyerjen, de mindig visszatért s gyönyörködni látszott, miként szedik össze a székely fuvarosok a lecsapódott ágyugolyókat. Közben jegyeztetett egy zsebkönyvbe. E tájban vált véresebbé a csata, szaporodtak a sebesültek. A költő ekkor a falu elé ment ki s egy ott elfolyó árok hidfájára dőlve, mintegy félóráig szemlélte a csatát. Tőle nem messze egy hatfontos ágyu lőtte az oroszokat, azok keményen viszonozták a tüzelést, s egy ágyugolyó alig harmincz lépésnyire hullt le tőle; a fölvert por őt is eltakarván, hihetőleg szemébe is ment, mert zubbonya ujjával hosszan törölgette. Ekkor a falu vetéskapujához tért vissza s annyira elmerült gondolataiba, hogy feledni látszott a körüle történeteket.

Már ekkor ingadozni kezdett a csata sorsa. Bemet újra meg újra visszaverték. Minden törekvése, hogy az orosz gyalogság tömegét megbontsa, hiábavalónak bizonyult. Ágyutüzet zuditott rájuk, - maga Bem mestere volt a tüzértudománynak s híres célzó - hiába. Az oroszok eddig a védelemre szorítkoztak. Most a mindenünnen visszavágató őrök jelentették, hogy a magyarságnak segítségre sehonnét sincs kilátása, mire az oroszok az offenzívát ragadták meg. Támadásuk elől seregünk hátrálni volt kénytelen. Az erdőben, a cserjés között nagy tömeg orosz katona rejtőzött. Ezek most előrohantak, a mieinkre vetették magukat, s még nagyobb zavarodást okoztak az amugy is megbombolt futó sorokban. Ezalatt az oroszok a

jobbszárnyunkat is megkerülték. Ott szétverték a három század lovasságot s a jobbszárny kevészsámu gyalogságát. A mieink ez oldalon is megfutamodtak.

Lengyel dr. ekkor lóra ült s a falu vetéskapuja felé lovagolt. Petőfit még mindig ott találta, a hid karfájára támaszkodva s merengve maga elé. Lengyel ekkor kinyújtotta a jobb kezét s figyelmeztetve a költőt, rámutatott a tőlük alig ezer lépésnyire folyó nagy harcra.

Petőfi meg se mozdult.

- Potomság! - mondotta s ott maradt a hid karfája mellett. Ezalatt teljesen eldőlt a csata sorsa. A megkerült s szétvert jobbszárny után megfutamodott a balszárny is. Bem és egész táborkara menekült.

- Be vagyunk kerítve! Be vagyunk kerítve! - így hangzott a kétségbeesett kiabálás, s mialatt a tüzéség a hegynek fölfelé menekült, vegyesen a gyalogsággal, a lovasság az országuton vágatott Héjjasfalva felé. Nyomukban két ezred orosz dzsidás, míg egy másik orosz lovas-csapat, a futó sereget megkerülni törekedve, a folyó partján vágatott előre s a Fehéregyháza fölött levő völgytorkolatnál csakugyan elébük is vágott.

Petőfi szekere, mely a falu korcsmájában állott, ez időben már nem volt ott az állás alatt. Kocsisa vagy idejében elmenekült, vagy az ellenség zsákmányává lett.

Gyalokay Lajos most így adja elő a tovább történeteket: Amint ő a faluból kivergődött, rákiáltott a futó katonákra, hogy sorakozzanak. De a veszély felbontott minden fegyelmet. Ekkor ő is jól elrejtett kocsijához sietett s megpillantja e közben a költőt, amint az országuton hajadonfővel szalad. Utána kiált. A költő megáll s szomoruan visszanéz.

- Jere velem! - mond Gyalokay. - Kocsim ott van a bokrok között.

És kezét megragadva, vonja magával.

Petőfi keserűen kaczagva szólt:

- Azt hiszed, van ebben a pokolban olyan bolond, aki helyt merne maradni? Kocsisod is el-futott.

S ezzel a rohanó lovasságra mutatott.

- Itt nincs szabadulás. Menjünk a jobboldalra! Ott talán menekülhetünk!

S látva, hogy Gyalokay habozik, kirántotta kezét a Gyalokay kezéből.

- Itt nincs idő a gondolkozásra. Én megyek, - Isten veled!

Ezzel leszökött az országutról s a hegy felé menekült. Gyalokay többé nem látta.”²

Tehát arrafelé menekült, ahol a másik orosz lovas-csapat a Küküllő mentén felfelé vágatva, a buni völgy torkolatánál megfordult s a futóknak eléje vágott, őket bekerítvén. Lengyel azt hiszi, hogy tovább is az országuton menekült. (Holott Gyalokay arról leszököni s a hegy felé menekülni látta.) „Mert midőn ő (Lengyel doktor) Kis-Bun irányában, hol az országut egy magaslatra fut fel, visszatekintett, az út egyik kanyarulatában a költőt vélte látni, amint fedetlen fővel, széteresztett ingnyakkal, lengő zubbonyában futott!”³

Heydte, aki másnap a fehéregyházai s az országut melletti sirokba a mintegy ezerharmincz halott eltakarítását végezte, azt beszélte, „hogy a csata után Lüders megtekintvén a csatateret, kilovagoltak Héjjasfalva felé, az említett magaslatig s körülbelül ugyanazon a tájon, ahol

² Szószzerint Ferenczi előadása.

³ Ugyanott.

Lengyel utoljára látta Petőfit, egy halott feküdt az út mellett, ki talán föl sem tűnt volna neki, ha nadrága és zubbonya zsebeit kiforgatva s mellette szétszórt írásokat nem látott volna. A halott, amint lovaglás közben megfigyelhette, szőke volt, hegyes állszakállal; *egy dzsidaszurás mellén érte. Ő a leírások után azt hiszi, hogy Petőfi volt.*⁴

Egy sereg epizódot beszéltek el még utólag Petőfi haláláról. Egyik verzió szerint Szkurka nevű közhuszár emelte volna kengyelébe Petőfit, akit futásában ért utól, de a költő leugrott a kengyelvasról s a kukoriczásba futott volna, e szóval: „Engem az Isten se ment meg.” Pár lépésnyi futás után azonban két orosz lovas utolérte s néhány fejére mért kardcsapással levágta. Még a földön fekvőre is mértek volna egy csapást. Haller József gróf szerint Zeyk Domonkos emelte Petőfit a kengyelébe s vitte a kukoriczásba. Petőfi ott leszállott, innét későbbi szemtanúk állítása szerint a buni hidig futott, de aztán dzsidás kozákok utolérték, egyik mellbe döfte s a Küküllőbe fordult. De a folyóból kimászott s reggel egy Csonta Juon nevű fehéregyházai ember kocsiján Héjjasfalváig ment volna, a hol Zeyk Domonkossal és huszonhárom honvédtársával együtt egy közös sirba dobták. Petőfi kiáltott volna, Haller előadása szerint a sirból, hogy ne temessék el, „látjátok, hogy élek, meggyógyulhatok, Petőfi vagyok!” De egy irgalmatlan orosz visszataszította s „Dögölj meg, Kossuth-kutya!” káromlással hullákat dobáltak rá, később Bader János segesvári lakos oltatlan meszet hintett fölébük s az élők sirját betakarták.

Petőfiné a következő télen - az egymásnak ellentmondó legendák nyomán - keresni indult. De az előadottakról értesülvén, a további keresést abbahagyta.

Aztán keresték... várták... kutatták... Hiába.

Azon az éjszakán megint egy fényes hullócsillag szikrázó íve hullott le a magasból... Egy másik, mindeniknél fényesebb, ragyogóbb csillag pedig visszaköltözött az égbe!

⁴ Ferenczi: „Petőfi életrajza.” 278. Lengyel: „Vasárnapi Ujság” 1860-1861.